

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ — ՀԱՏՈՐ ԵՍԹՆԵՐՈՐԴ

ՏԵՏՐ ՈՒԹԵՐՈՐԴ — ՕԳՈՍՏՈՍ 1876

Ա. Սուրբ Գրոց Հայերէն Թարգմանութեան յարգը եւրոպացւոց մէջ
 Բ. Անգղիոյ Բարեկեցութիւնը եւ անոր պատճառները
 Գ. Վոսփորի անգղները
 Դ. Հրապարակախօսութիւն
 Ե. Սուրբ, Ղեկնողեանց Դիշերօմեայ Վարժարան յԱրմաշ
 Զ. Այլ եւ այլ

ՅԱՐՄԱՇ

ՏՊԱԴՐՈՒԹԻՒՆ Ի ՎԱՆՍ Զ. Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ

— 1876 —

1878

1878

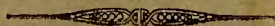
1878

1878

ՍՈՒՐԲ ԳՐՈՅ

ՀԱՅԵՐԷՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆ ՅԱՐԳԸ

ԵՒՐՈՊԱՑԻՈՅ ՄԷՁ

Տասն եւ վեցերորդ դարէն սկսեալ՝ երբ բողոքականք ըսել սկսան՝ թէ ամեն մարդ իւր հաւատքը անմիջապէս սուրբ Գրքէն սորվելու է, իբրեւ իրենց այս սկզբանը հետեւութիւն մը սկսան սուրբ Գիրքը աշխարհաբար եւ առ հասարակ ամեն մարդու հասկնալու զանազան լեզուներու թարգմանել։ Սա՛ սկզբունքն ալ ունէին՝ որ մարդ հաւատքը անմիջապէս Աստուծոյ սորվելու է, դուրսէն մարդ մտնելու չէ։ Ուստի հայրապետաց եւ նախնեաց վկայութիւնը չէին ընդուներ, հետեւաբար անոնց թարգմանած սուրբ Գիրքն ալ ասոնց ընդունելի չըլլալով՝ անմիջապէս այն լեզուէն կը

թարգմանէին , որով որ սկիզբէն գրուեցան , այսինքն , հին կտակարանը եբրայականէն , եւ նոր կտակարանը յունարենէն :

Այս գործերնին անպատեհութիւն մ' ունէր . իրենց մարդոցը պիտի համոզէին ` որ հաւատք սորվելու համար Աստուծոյ , եւ հաւատքը սորվել ուզող մարդուն մէջ տեղը օտար մէկը մտնելու չէ : Ասոր մէկ հետեւութիւնն այս էր ` որ սուրբ Գիրքը բոլորովին ձեռքէ ձեռք ելլու եւ սպասելու է ` որ Աստուած ինքնին իւրաքանչիւր մարդոց զատ զատ երեւի եւ զանոնք հաւատքի մէջ կրթէ : Վասն զի սուրբ Գիրքը գրող մարդարէները եւ առաքեալները եւ աւետարանիչները մարդ էին եւ ոչ աստուած , եւ Աստուծոյ խօսքերը գրելովսին ` Աստուծոյ եւ մարդոց մէջ մտած եղան , որ բողոքականաց սկզբանը հետ չը միաբանիր : Ասոր համար գերմանացի եւ ուրիշ բողոքականներէն տրամաբանութեան վարժեղող անձինք սկզբունքէ հետեւութիւն հանելով ` սուրբ Գիրքն այս նպատակին , այսինքն , հաւատք սորվելու համար կարգաւ բոլորովին մերժեցին , լոկ իբրեւ պատմական , բարոյական եւ քերդողական գիրք մը կը կարգան . իսկ հաւատոյ ուսման համար իրենց մտածութենէն եւ խելաց դատումէն զատ բան մը չը մնար , զոր իրենց իբրեւ անմիջապէս Աստուծմէ ներշնչուած կը սեպեն , եւ ասոնք են դաղղիներէն անխնայ ըսուածները ` զոր մենք կրնամք հաւանքով հասկցնել :

Ուրիշները տրամաբանութիւննին ճիշդ չը բանեցուցին , Ենթադրեցին ` որ մարդարէները , առաքեալներն եւ աւետարանիչները ինչ որ աստուածային ներշնչութեամբ սորվեցան ` նոյնը գրեցին ամենայն հաւատարմութեամբ . ուստի տնոնց գրածը հաւատոյ կանոն ըլլալու բաւական սեպեցին այս պայմանով ` որ անմիջապէս իրենց հետ խօսող այն սուրբ Գրոց հեղինակներն ըլլան . թարգմաններու մէջ մտնելուն ապահովութիւն չունէին , կամիածելի կը սեպէին : Ասոր ալ հետեւու-

թիւնն այն էր՝ որ հաւատք սորվելու համար պէտք է երայերէն և յունարէն լեզուները սորվիլ, և սուրբ Գրոց սկզբնադիրը կարդալ։ Ուրիշ լեզուներու թարգմանուած սուրբ Գիրք կարդալով՝ սովորուած հաւատքին ճշմարտութիւնները կասկածելի կը սեպէին, որովհետեւ անմիջապէս աստուածային ներշնչութեամբ ճշմարտութիւն սորվեցնող առաքելոց և մարդարէից գըրածը և խօսածը չէր հասկցածնին։ մէջ տեղը օտար մարդիկ մտած էին, այսինքն, թարգմանիչները։ Այս խօսքին հետևութիւնը ծանր էր և շատ հեռին կ'երթար։ Որովհետեւ առանց հաւատոյ անհնար է հաճոյ լինել Աստուծոյ և Աստուծոյ հաճոյ չեղողը փրկութեան չը հասնիր։ անոր համար պէտք եղած հաւատքն ալ ճշմարիտ ըլլալու է և ոչ սուտ։ և ճշմարիտ հաւատքը մաղարէք երայեցոց լեզուով՝ և առաքեալք յունարէն գրեցին։ ուրիշ լեզուներու թարգմանուածներուն ճշդութիւնը և հաւատարմութիւնը, հետեւեալք ասոնցմէ սորվուած հաւատքին ճշմարտութիւնը կասկածելի է։ Ուստի յաւիտենական փրկութեան հասնելու մարդը հարկաւ երայերէն և յունարէն գիտնալու է։ Չեմք գիտեր՝ թէ մեր մէջ իբրեւ քարոզիչ պտըտող բողոքականք այս Ըսածս կ'ընդունի՞ն արդեօք, և եթէ չեն ընդունիր, ի՞նչպէս կրնան մերժելու իրաւունք գտնել առանց ուրանալու իրենց աղանդոյն գլխաւոր սկզբունքը՝ որոյ վրայ կայացած է հաւատքնին։

Ասոր հոգ չընելով, և այս ցցուցած անժխտելի հետևութիւննիս իրենց մոլորութեան աշակերտեալներուն տկանչէն հեռի պահելով միայն՝ անոր հոգ տանել կը ցուցնեն՝ որ սուրբ Գիրքը անոնց հասկնալու լեզուներուն թարգմանեն, ո՛չ թէ հին ժամանակներէ 'ի վեր մէջերնին գտնուած և յարգոյ սեպուած գրաբարէն, զոր օրինակ, Հայոց համար երանելի թարգմանչաց գրաբար թարգմանածէն, և Յունաց համար՝ հին կտակարանի Իօթանասնից թարգմանութենէն, որ հրեայ գիտունք

ները թարգմանեցին փրկչէն երկու հարիւր տարւոյ չափ առաջ , (նոր կտակարանի շատ գրքերուն , և գրեթէ ամենուն ալ բնագիրը յունարէն է (1) ,) այլ սկզբնադիր երբայականէն , եւ յունականէն . Այն մարդոց համար՝ որ սորված են թէ Աստուծոյ և մարդոց մէջ օտար մարդ մտնելու չէ , մեղի անհասկնալի է՝ թէ ի՞նչպէս այս նոր թարգմանութիւնները կ'ընդունին : Որովհետեւ ասով կ'ստիպուին ըսելու՝ թէ այս նոր թարգմանիչները կա՛մ աստուած են , կա՛մ մարգարէ կա՛մ առաքեալ : Այս խորհրդածութիւնս բաւական է բողոքական աղանդոց հետեւողներուն իրենց խելքը բանեցնելու ո՛րքան զօրութիւն ունենալը գիտնալու : Մենք ուրիշ խնդիր մը ձեռք առնեմք :

Հայազգի ողջամիտ անձինք՝ որ ըստ բաւականին կը հասկնան սուրբ Գրոց հին գրաբար թարգմանութեան լեզուն , նոր թարգմանութեանց հինէն տարբերութիւնները տեսնելով , կը հարցնեն իրենց մտքերէն եղբայրներուն՝ թէ այս տարբերութեան պատճառն ի՞նչ է . և թէ՛ մեր երանաշնորհ թարգմանիչը յունաց այն ժամանակի լեզուն արդէի թարգմանչաց չափ չէ՝ ի՞նչ գիտեր , անոնք՝ որ առաջուց գիտցածնին բաւական չը սեպելով Աթէնք , Աղեքսանդրիա և Կոստանդնուպօլիս գաղին նոյն լեզուն հիմնական տեղեկութիւն ստանալու համար . (Խորեն. Գ. 62) կամ թէ խարդախութեամբ թարգմանեցին : Այս հարցումն առանց պատասխանելոյ՝ բուն իսկ մտքութեան քարոզիչներուն հասաւ , որոնք պատասխան հրատարակեցին՝ թէ հայերէն գրաբար թարգմանութիւնը աղէկ չէ : Այս ըսողները այնպիսի մարդիկ էին՝ որոց հայերէն գրաբար լեզուն աղէկ հասկնալուն վկայ պէտք էր , ապա-

(1) Մատթէոսի Աւետարանը եւ սրբոյն Պօղոսի առ եբրայեցիս թուղթը եբրայեցւոց լեզուաւ գրուած են կ'ըսուի :

ցոյց տալու էին . բայց ճշդիւ խօսել ուղերով՝ իրենց ամեն ըսածը իբրեւ անսուտ պատգամ կլլեցունելու համար այսքան խորունկ մտածելու հարկ չը կար . այս նոր թարգմանները իրենց հետեողաց առջև ամենիմաստ մարդիկ էին : Կոյր մարդը իրեն առաջնորդողին կոյր ըլլալը կամ երթալիք տեղւոյն ճամբան չը դիտնալը չը կրնար գուշակել . եթէ իւր անհիմն կարծեացը վստահելով՝ առաջնորդողին կոյր ըլլալը իմացնողին չը հաւատայ՝ իւր անձնահաճ կամակորուրթեան պատիժը կը կրէ :

Չարմանքն այն է՝ որ հայերէն հին թարգմանութեան հմուտ եղող եւրոպացի իմաստուն անձինք միաբան են այս թարգմանութեանն առաւելապէս հաւնելու . որով ասոր չը հաւնող նոր թարգմաններուն՝ իրենց չը հասկցած բանին վրայ դատաստան ընելու և վճիռ տալու ձեռնհաս անձինք չըլլալին կը հասկցուի : Հայերէն աստուածաշնչին վրայ եւրոպացւոյ վկայութիւնները ժողոված է Հայ մատենադէր մը, Շահան Զրպետեան, Ստիոյ հին պատմութեանց հետադասութեան գրքին մէջ, զոր Սէն Մարգէն իմաստուն հայերենագէտ անձին հետ յօրինեց և Բարիդ տպեց 1806 ին . Այս գրքին քսան և մէկերորդ գլուխն է այս վկայութիւնները պարունակողը, զոր ամբողջ կը թարգմանենք այս տեղ :

« Հայ գրականութեան մէջ գանձ մը կայ՝ որ բոլոր քրիստոնէից կը վերաբերի, և պէտք է անիկա ճանչցընել : Բնատի այս պատմական տեղեկութիւնները լմնցնելէ առաջ՝ (1) հայերէն աստուածաշունչին վրայ քիչ

(1) Ինչպէս որ գրքին անունը կը ցուցնէ, ասիական ազգաց հին պատմութիւնները կը հետադասէ, որոց կարգը Հայոց պատմութեան վրայ ալ բաւական բաներ խօսած է, եւ այս տեղ ակնարկածը ասոնք են :

մը բան գրեմք, որ քրիստոնեայ աղգաց բարուց կանոնադիր և հաւատոյ հաստատութիւն տուող պատուական օրինակիրքն է. թարգմանութեանց տարբերութիւնը շատ մը կարծիքներու տեղի տուաւ, որոնք՝ կարճ խօսիլ ուզելով, կրօնից յառաջադիմութեան նըկատմամբ ամենն ալ անօգուտ են, և այնպիսի ծանր դժուարութեանց պատճառ եղած են՝ որ երբէք պիտի չը ծագէին թէ որ օրինակողներուն անհոգութիւնը չլլար:

« Հին և նոր-իտակարանայ հայերէն թարգմանութիւնը իր հնութեամբն և ճշգութեամբ և պերճալսութեամբը՝ ճանչցուած ամեն թարգմանութիւններէն գերազանց է: Տեսնող իմաստնոց պատմածին նայելով՝ ասիկայ աստուածային պարզ և միշտ աւելի՛ քան մարդոց գործ: Այս թարգմանութեան արժէքը կրնայ հասկցուիլ քրիստոնեայ ժողովրդեան սուրբ Գրոց տուած կարեւորութեանը նայելով:

« Համոզուելով՝ որ այս գլխաւորական նիւթոյս վրայ տալու տեղեկութիւննիս կարգացողը դուհ կ'ըլլայ՝ թարգմանութեանը վրայ քանի մի պատմական հմտութիւններ պիտի սաւմք, և վերջին դարերու իմաստուններուն և հայաստաններուն դատումները մէջ պիտի բերեմք: Հայոց թագաւորը և ազգը քրիստոնեայ եղան չորրորդ դարուն սկիզբը. այս նորածին եկեղեցին քիչ ժամանակի մէջ իր նախանձաւորութեան և իր դարձին անկեղծութեան անպայոյցները տուաւ: Հայերը յունարէն, եբրայերէն, ասորերէն և քաղդէարէն լեզուներէն՝ քրիստոնէական կրօնից հետ ուղղակի կամ անուղղակի յարաբերութիւն ունեցող գրքերը իրենց լեզուին թարգմանելու ձեռք զարկին. Հայերը կոյր կը լոնամոլութեան յուզմանցը չը հետեւէ զատ՝ որուն կամ կուսակից ըլլալու կամ մեռնելու է, ցցուցին՝ որ իրենց կրօնասիրութիւնը՝ նոյն կրօնքն ընդունող ուրիշ արեւելեան աղգաց կրօնասիրութեանէն աւելի լուսաւոր

րեալ է : երբ Եղնք , եգիպտացիք և Ասորիք հեթանոսաց գրքերը կարդիլէին և կ'այրէին , Հայք ընդ հակառակն ամէն կրօնքի իմաստնոց գրաւոր աշխատութիւնները յաջողութեամբ ձեռք կը ձգէին , և ասոնց լաւագոյնները կը թարգմանէին , Գրագիտութեան մասին այս ազգին ունեցած ճաշակը օրէ օր աւելի զարգացաւ : Հայերէնի թարգմանութեամբ շատ հին գրքեր , ինչպէս են Հովմերոսի Վեցոտնեայ ոտանաւորի թարգմանութիւնը , Եւսեբի որ յունարէն և լատիներէն հիմակուան գտնուածներէն աւելի կատարեալ է , և ուրիշ շատ մը պատմութեան , փիլիսոփայութեան , բժշկութեան , աստղագիտութեան և բարոյագիտութեան պատուական մատեաններ ասոր ապացոյց են :

« Նախնական քրիստոնէութեան այս իմաստունները մասնաւոր խնամով՝ Եօթանասնից թարգմանութեան հնագոյն և ճիշդ օրինակը գտնելու ետէք եղան , որ այն ժամանակներն ալ երբայականէն աւելի շխտակ և յարգի սեպուած էր :

« Հայերն ալ Պարսիկներուն պէս հեթանոսութեան ատենը կէպրերուն (1) այրբենական նշանագրերը կը գործածէին , որ քսան և ինն բաղաձայն գրերէ կը բաղկանար առանց ձայնաւորի , ինչպէս որ մինչև հիմայ արևելեան ուրիշ ազգաց մէջ կը տեսնուի : Բայց քրիստոնէութիւնը այս երկրին մէջ հաստատուած ատենէն սկսան սուրբ Գրոց համար Յունաց կամ Ասորոց գրերը գործածել՝ կրօնից պատճառաւ այս ազգաց

(1) Կէպր՝ այն կռապաշտ պարսիկներն էին՝ որ կովը կը պաշտէին իբրեւ աստուած : Այս բառին աւրուածն է՝ Կէպր բառը : Այս տեսակ կռապաշտութեան հետեւողները՝ իրենց կրօնքը Պարսկաստանէն բնաջինջ եղած ատենը Հնդկաց երկրը գաղթեցին , եւ մինչեւ հիմայ հոն կը գտնուին կ'ըսեն :

հետ աւելի սերտ յարաբերութիւն ունենալուն համար : Բայց Յունաց և Ասորւոց գրերը հայերէն բառերուն ճիշդ արտասանութեանը բաւական չէին : Հին պարսեանին ձայնաւոր գիր չունենալով և շատ մը կէտեր և ստորակէտեր ունենալով՝ որ ձայնաւորներուն պակասը լեցնելու պիտի ծառայէին , արդէն չէր գործածուեր և բոլորովին խափանուած էր : Առաջ մտածեցին՝ որ նոր գիր հնարեն : Բայց այսպիսի բան մը հաստատութիւն գտնելու համար մեծամեծ արդելքներու պիտի պատահէր . ուստի հին գրերուն գործածութիւնը աւելի պատշաճ տեսան : Միայն գրելու առիթներն ըլլալիք դժուարութեանց առջև առնելու և բառերուն ճիշդ նշանակութիւնը պահելու համար մինակ պակսած ձայնաւորները հնարելու եղան . և այս եղաւ Հայոց քրիստոնեայ ըլլալէն 104 տարի ետքը , փրկի թուականութեան 406 թուին , որ բաղմարդին գիտնական մը Մեսրոպ անուն թագաւորին և Հայոց Մեծին խահակայ կաթողիկոսին հրամանաւ հնարեց եօթն ձայնաւոր գրերը , և մինչև այն ատենը մնացածներուն հետ մէկտեղ երեսուն և վեց հատ Հայոց գրերը գործածութեան մէջ մտցուց , ինչպէս որ է մինչև հիմայ : Նոյն ատենները հասարակաց գորոցներ ալ բացաւ Հայաստանի քաղաքներուն և գիւղերուն մէջ , որպէս զի այն կողմերու բնակչաց ամենուն ալ նոյն գրերուն գործածութիւնը սորվեցնէ : Այս գրաւորական յեղափոխութիւնը աղղային ոգւոյն գրգիռ մը տուաւ , և սրբազան ու արտաքին գրագիտութիւնը կենդանացոյց ազգին մէջ :

« Մեծն խահակ՝ Մեծին Ներսիսի արժանաւոր զաւակն ու յաջորդը , որ 50 տարի կաթողիկոսութիւն ըրաւ , այն ատենուան ամենէն իմաստուն մէկն էր . նախնեաց փիլիսոփայութիւնը եւ եկեղեցական գիտութիւնները , եւ Յունաց , Ասորւոց ու Պարսից լեզուները շատ աղէկ գիտէր : Այբուբենից գրերը կարգի դնելէն

ետքը, յունական Եօթանասնից Թարգմանութենէն աւտուած ասորերէն աստուածաշունչը հայերէնի Թարգմանելու պարապեցաւ, զոր 411 թուականին ատենները լինցուց։ Բայց այս պատկառելի անձը՝ որ իր անձնական աշխատութիւնը հասարակաց օգուտէն վեր սեպել տուող ինքնասիրութիւնը չէր իրեն առաջնորդ բռնածը, հասկնալով որ իրեն գործածած ասորերէն բռնագիրը անկատար Թարգմանութիւններէ օրինակուած եւ անոնց վրայ սրբագրուած էր, Եօթանասնից յունաբէն Թարգմանութեան աւելի ճիշդ եւ աւելի հին քանի մի օրինակներ գտնելու համար ամեն կարելի խուզարկութիւններն ըրաւ եւ ասոր համար 420 թուին ատենները Մեսրոպ վարդապետը կոստանդնուպօլսոյ Ատտիկոս պատրիարքին զրկեց։ Յունական եկեղեցւոյ այս եպիսկոպոսապետը Մեծին իսահակայ ըրած խնդիրը շուտ մը կատարել չը կրնալով, ինչպէս որ կը պահանջէր թէ՛ ուղղածին կարեւորութիւնը եւ թէ՛ ուղղին անձնական արժանիքը, անոր ըսել տուաւ՝ որ խնդիրը կատարելու ետեւէ է, եւ զինքը կատարելապէս գոհ ընելու համար պէտք եղած ամեն խուզարկութիւնները պիտի ընէ։

«Իսահակ 426 թուին իւր խնդիրը նորոգեց Ատտիկոսի յաջորդող Միսիննիոս պատրիարքին դրելով, եւ նոյն ատենը քառասուն ալ երիտասարդ խրկեց Եդեսիա, Աղեքսանդրիա, կոստանդնուպօլիս եւ Աթէնք, որ դիտութիւններ եւ լեզուներ սորվին, եւ սրբազան եւ արտաքին ընտիր գրքեր բերեն իրենց հայրենիք»։

«Ղեւոնդ, Եղնիկ եւ Կորիւն եւ ուրիշ քանի մ'ի մատուռն վանձինք՝ որ Մեծին իսահակայ հրամանաւ Յունաց մայրաքաղաքը կը կենային, իրենց ազգին գործերը հոգալու եւ գրաւոր յիշատակարաններ ժողովելու համար, 432 թուին նոյն իսկ Մաքսիմիանոս պատրիարքին ձեռօքը՝ Աստուածաշունչի Եօթանասնից յունաբէն Թարգմանութեան շատ պատուական եւ շատ

հին մէկ օրինակն ստացան Եփեսոսի տիեզերական ժողովոյն կանոնաց հետ մէկ տեղ , Յիշեալ պատրիարքը՝ ի սահակ կաթողիկոսին՝ կը գրէր՝ թէ շատ անգամ կրկնած ինդիքը վերջապէս կատարելապէս գլուխ հանելու ձեռն հաս ըլլալուն վրայ շատ գոհ եւ ուրախ է , եւ յիշեալ տիեզերական ժողովոյն վճռոցը վրայ տեղեկութիւն տալով կ'ըսէ՝ որ Նեստորի հերետիկոսութիւնը՝ Հայաստան չը մտցնելու մեծ հոգ տանի :

« Իսահակ եւ Մեսրոպ այսպէս պատուական գիւտի մը վրայ շատ ուրախ եւ գոհ ըլլալով՝ փափաքածնին ձեռք ձգածնուն պէս հին կտակարանը նորէն թարգմանելու սկսան 435 ին , կոստանդնուպօլսէն խրկուած օրինակէն , զոր ծայրէ ՚ի ծայր լմնցուցին (1) : Ետքը նոր կտակարանն ալ հին եւ մաքուր յունարէն օրինակէ մը նորէն թարգմանեցին (2) :

« Այնուհետեւ Հայք ուրիշ թարգմանութիւն չունեցան . ասիկա միշտ մաքուր եւ անարատ մնաց , ո՛չ բան պակսեց մէջը , ո՛չ աւելցաւ եւ ո՛չ սրբադրուեցաւ (3) :

(1) Սուրբ Գրոց հին կտակարանի մասը երկու անգամ թարգմանուած ըլլալուն նշանը մինչեւ հիմա մնացած է Սագմոսի ութը կանոններուն վերջը դրուած ինն կտոր օրհնութիւններուն եւ հարցի փոխին վրայ , որ հին կտակարանի դրքերէն առնուած են . բայց Սագմոսին մէջիւնները ասոնց հետ բաղդատելով կը տեսնէ՝ որ թէպէտ խմատը նոյն է , բայց չարագրութիւնը տարբեր է :

(2) Նոր կտակարանն ալ երկու անգամ թարգմանուած ըլլալուն նշանը կը տեսնեմք՝ սուրբ Աստուածածնի յօրինած օրհնաբանութեանը վրայ՝ որ Մէծադոսէ բառով կ'սկսի , եւ Ղուկասու աւետարանին մէջ դրուածն ու ժամագրքին մէջինը չարագրութեան տարբերութիւն ունին :

(3) Այս տեղ ըսած սրբագրութիւնը պատահած տառախախները ուղղելու կամ մոռացմամբ դուրս ձգուած քանի մը բառ կամ հաստուած մը տեղը բերելու համար չէ , որով

փոխուած ալ չէ բնաւ, ինչպէս որ ուրիշ ամեն թարգմանութիւններու պատահած է այսպիսի փոփոխութիւն. իսկ հայերէնը փոխուելիք ալ չունի: Շատ չանցաւ, Հայոց եկեղեցին յունականէն դատուեցաւ. Գաղկեդոնի ժողովէն ետքը, որ 451 ին դումարեցաւ: Ոչնկէց ետքը Եօթանասնից յոյն բնագիրը երևելի փոփոխութիւններ ունեցաւ. իսկ հայերը՝ որ յունաց հետ ունեցած հաղորդակցութիւնն ին կտրած էին, իրենց հին թարգմանութիւնը անփոփոխ և անայլալելի պահեցին:

«Հայք միշտ ասորիները կ'արհամարհեն. և ասիկայ մէկ պատճառ մ'եղած է ասորւոց աստուածաշունչին մէջ մտած փոփոխութիւնները հայերենին մէջ տեղի չունենալու: Տեղեաց շատ հեռի ըլլալը, սովորութեանց և կարծեաց և լեզուաց այլեայլութիւնը և երկար ժամանակէ 'ի վեր լատին և հայ եկեղեցեաց մէջ տիրած տարբերութիւնները՝ Հայոց աստուածաշունչը՝ լատին թարգմանութիւնը աղաւաղող բաղմամբիւ սխալներէն և անհամընդունածքներէն աղատ պահած են: Հայաստան՝ հարիւրաւոր տարիներէ 'ի վեր ուրիշ քըրիստոնեայ աղգերէն զատուած ըլլալով՝ մինչև մեր օրերը իր նախնական մաքրութեան մէջ պահած է իր աստուածաշունչը, ինչպէս որ նախնի եկեղեցւոյ սովորութիւններն ու բարեկարգութիւնները: Եւ այսպէս այն երկիրը՝ ուր պատսպարեալ մնացին մարդկային աղգին ջրհեղեղէն ազատած մնացորդները, և երկրորդ արարչագործութեան տարերքը զարգացան, պէտք էր՝ որ

ամեն ատեն կ'ըլլան եւ պէտք է որ ըլլան: Այլ խօսքին միտքը փոխելու համար եղած սրբագրութիւնն է, ինչպէս որ ըրին սուրբ Գրքը իրենց լեզուին թարգմանող բողոքականք, որոց վրայ ասկէ յառաջ տեղեկութիւն տուած եմք՝ այն թարգմանութեանց նոյն իսկ բողոքականաց մէջ ունեցած յարգին վրայ խօսելով:

երկնից երկրի հետ հաստատած նոր ուխտին և այս նոր մարդոց եղած խոստմանց հաստատագրոյն սրբազան արձանագրութիւնները և անոնց տրուած օրինաց պատճէնը այն տեղ անեղծ պահուած ըլլայ :

« Հայերէն թարգմանութիւնը իրեն յատուկ քանի մի հանգամանք ունի՝ որով ուրիշ ամեն թարգմանութիւններէն կը տարբերի : Առաջին՝ շատ հին է . որով բազմադիմի կարծեաց , մեկնութեանց , դիմախօսութեանց և միւրութեանց տեղի տուող այլ և այլ կերպ ընթերցուածոց բազմութենէն աղատ մնացած է (1) : Այս միւրութիւնները և իրարու հակառակ կածիքները իրաւացի պատիժ են անոնց՝ որ այս օրինաց և կրօնից և բարուց աւանդապահն եզոզ սուրբ տապանակին ձեռք դպցնելու յանդգնեցան : Մենք հոս հայերէն թարգմանութեան փոփոխութիւնները քիչ ըլլալուն , և ուրիշ թարգմանութեանց մէջ մտած սխալները անով ուղղելն ալ կարելի ըլլալուն քանի մը օրինակներ դրնեմք :

« Հայերէն աստուածաշունչին մէջ (Եփես. Ա. 27 .)

(1) Այս խօսքը այն մտքով ըսուած չը հասկցուի , որպէս թէ հայերէն օրինակներու մէջ իրարմէ տարբեր ընթերցուածներ չեն կրնար մտնել : Այն ըսել կուզէ՝ որ թարգմանութիւնը հին ըլլալով՝ բնապէս անոր բնագիր բռնուած օրինակը այնպէս տեսնուան հնազոյնը կ'ըլլայ . եւ որովհետեւ հայ թարգմանութիւնը հինգերորդ դարուն կէսէն առաջ է , ինչպէս որ տեսնեմք , այն ատենը դիրք մը հին սեպուելու համար երկու կամ երեք հարիւր տարի առաջ դրուած ըլլալը բաւական չէր : Եւ այսպէս նոր Ատակարանի համար մեր՝ երանաշնորհ թարգմանչաց ձեռքի բնագիրը առաքելոց ժամանակին խիստ մօտ ատենի գրուած կ'ըլլայ , որով մէջը եթէ իր բնագրէն տարբերութիւն ալ կայ , շատ չը կրնար ըլլալ : Նոյն համեմատութեամբ հասկնալու է հին Ատակարանին Եօթանասնից թարգմանութեան համար ալ :

գրուած է . « Եւ արար Աստուած զմարդն 'ի պատկեր
 իւր , ըստ պատկերի Աստուծոյ արար զնա » : Հիմակո-
 ւան դործածուած յունական օրինակներուն մէջ 'ի պատ-
 կեր էր բառերը չը կան , թէպէտ հայերէնին և վուլկա-
 դա ըստած լատին թարգմանութեան մէջ կան (1) :
 Դատաւորաց գրքին (Լ. 6) հայ թարգմանութիւնը
 կ'ըսէ . « Եւ եղեւ թիւ ամենեցուն ' որ լափեցին ձե-
 ոամբ եւ լեզուով իւրեանց » : Արդ՝ սուրբն Օգոստինոս
 (Խնդիր 27) յունական հին թարգմանութեան մէջ ալ
 ասանկ գրուած ըլլալուն կը վկայէ . իսկ հիմակուան յու-
 նարէնը կ'ըսէ . յետո՞ք եւ բերանով իւրեանց :

Առաջին ֆաղաւորաց (ԻԵ. 2) մինակ հայերէն
 թարգմանութիւնը կ'ըսէ . « Եւ յարեաւ Դաւիթ և էջ
 յանապատն Մանայ » : Ուրիշ ամեն թարգմանութիւն-
 ները գրած են . « Էջ յանապատն փառան » : Այս փա-
 ռան բառը սխալ ըլլալը յայտնի է թէ՛ սուրբ Գրոց աշ-
 խարհագրութենէն , և թէ՛ նոյն իսկ բնագրէն , որ նոյն
 տունին մէջ՝ և այս խօսքէն անմիջապէս ետքը կը յարէ .
 « Եւ էր այր մի 'ի Ման » :

« Մատթէոսի աւետարանին հայ թարգմանութիւնը
 (ԻԼ. 17) այսպէս գրուած է . « Զո՞ կամիք յերկուց աս-
 տի , զի արձակեցից ձեզ . ցնեսու Բարաբբա՞ , եթէ ըզ-
 րեսու զանհուանեալն Քրիստոս » : Եստու բառը հայե-
 ռենէն զատ ուրիշ մէկ լեզուի աւետարանին մէջ ալ չը

(1) Գուցէ անանկ կարծուի՝ թէ հայերէնին մէջ կրկնա-
 բանութիւն է . բայց մենք ուրիշ կերպ կը հասկնամք : Որքին
 Աստուած՝ որ թէպէտ 'ի Հօրէ եւ 'ի Հոգւոյն սրբոյ տարբեր
 է անձամբ , բայց ըստ էութեան , գոյութեան եւ աստուածու-
 թեան ճշմարիտ Աստուած է , ըստ մարդկութեան պատկեր
 ալ ունի : Եւ որպէս զի մարդս այս պատկերին նման ասեղ-
 ծուած չը հասկցուի : Աստուած Մովսէս մարդարէին դիտու-
 խօսքին բան իմաստը հասկցուցած է :

կայ . բայց Որոգինէս (Ճառ ԻԵ . Եր . 36 . Գր . Փրկել 1522)
կը վստահացնէ որ հին օրինակաց մէջ այս բառս կայ ե-
ղեր (1) :

« Ամեն թարգմանութեանց մէջ Գործք Առաքելոցի
վեցերորդ գլխոյն իններորդ համարը այսպէս գրու-
ւած է . « Եւ յարեան 'ի ժողովոյդեանէն ' որ կոչէր ա-
ղատադրելոց » : Իսկ հայերէնին մէջ այս աղատադրելոց բա-
ռին տեղը Լեւեւոցոց գրուած է . և նոյն Գործք Առաքել-
ոցին մէջէն հաստատութեամբ գիացուած է ' (Բ . 40)
թէ այն ատենը Լիբիա դաւառը շատ հրեայնէր կային .
իսկ աղատադրելու հրեայներուն ո՛վ ըլլալը մինչև հիմա գիա-
ցուած չէ : Ասոր համար Միլիտոս և Ուլան և Սէնսէլ
առանց տարակուսելու կ'ըսեն՝ որ չէ թէ աղատադրելոց այլ
Լեւեւոցոց ըլլալու է :

« Առաջին Կորնթացւոց Ժ գլխոյն 8 համարը ամեն
թարգմանութիւն այսպէս կը գրեն . « Անկան 'ի միում
առուր քսան և երեք հազարք » : Իսկ հայերէն թարգ-
մանութեան մէջ գրուած է քսան և չորք հազարք :
Այս թուոյն ուղիղ ըլլալը ամենեւին երկբայութիւն չը
վերցնէր . քանզի յայտնի է՝ որ առաքեալն այս խօսքով
թուոց գրքին ին գլխոյ 9 համարին պատմածը կ'ակ-
նարկէ , ուր քսան և չորս հազար գրուած է : Ուրեմն
թարգմանութիւնները ամէնն ալ սխալ են . ուստի հա-
յերէն սուրբ Գրոց թարգմանութիւնը ուրիշներէն նա-
խապատիւ բռնելու , և ուրիշներուն սխալը ասով ուղ-
ղելու է : (2)

(1) Որոգինէսի այս խօսքը՝ զոր մեր հեղինակը անորոշ
կերպով մը ցցուցած է , որ գրքին մէջ կամ քանի՞ երրորդ հա-
տորին 36 երեսն ըլլալը չը նշանակելով , եւ ճառին ալ թու-
ահամարը սխալ գնելով , կը դառնուի Որոգինէսի Մատթէոսի
մեկնութեան փե երրորդ ճառին մէջ :

(2) Գրուածոյս իմաստուն հեղինակներուն այս տեղ նը-

« Այս նիւթոյս վրայ մեծկակ հատոր՝ մը գրել դիւրին էր մեզի . բայց հայ թարգմանութեան կարեւորութիւնը և ուրիշ թարգմանութիւններէն դերազանց ըլլալը ցուցնելու համար գրածնիս բաւական է .

« Այս թարգմանութիւնս միայն՝ աւելի օգտակար կ'ըլլար քան թէ այն հռչակաւոր գործը՝ որուն ձեռք զարկաւ առաջ՝ Ռիշլիւյի նախարարութեան ժամանակը Միշէլը ժէ անուանի գահէրէցը , և շարունակութիւնը լուտրա եղաւ , և Բոնափառ ռաւոյնքաւ : Թո՛ղ որ այս գործոյն մէջ թարգմանութեանց բնագիրները հաւատարմութեամբ գրուած չեն , օրինակողներն ալ խոշոր սխալներ աւելցուցեր են , որոնք բնագրէն միտքը դիւրաւ հասկցնելու տեղ՝ ինչպէս որ սկիզբէն կ'ուզուէր , բոլորովին խրթին և անհասկանալի ըլին : Ասորի թարգմանութեան սխալները շատ են , և աչքի զարնելու բաներ են , անանկ որ ասորերէն լեզուի միայն քանի մը ամիս սրբապաղ աշակերտ մը կրնայ

շանակածներէն զատ մէկ հատ մ'ալ մննք աւելցնեմք , որուն կարեւորութիւնը վերոյգրեալներէն վար չը մնար : Գանիէլի մարգարէութեան Թ գլխոյն 26 համարը հայերէնին մէջ այսպէս թարգմանած է . « Գաղարեցուսցէ զսեղանս եւ զստարագս , եւ մինչեւ 'ի ծայրս անկեանն ասպականութիւն » : Այժմեան յունարէն թարգմանութիւնն է . « Եղիցի 'ի տաճարն ողծութիւն ասպականութեան » : Լմաստուն մեկնիչներ՝ որ հայերէն չը գիտէին , այս խօսքին հարազատութենէն կասկածելով՝ երբայական բնագրին հետ բաղդատեցին , եւ տարբերութիւն գտնելով երկուքին մէջ՝ գուշակեցին որ յունարէնին մէջ տառասփալ մտած է , եւ խօսքին լմաստէն յայտնի չըլլալով՝ նոյն սխալը մնացած է ետքէն օրինակուածներուն մէջ ալ , անանկ որ Բոնֆոն բառը , որ Լեւ ըսել է , եւ եթէ չէնքի համար ըսուի անկեան ծայրը կը հասկցնէ , սխալմամբ Եֆոն եղեր , որ սրբազան տեղ կամ տաճար ըսել է : Հայերէն թարգմանութիւնն ասոնց կարծիքը կ'ստուգէ :

չուտով հասկնալ և երևան հանել, Գաբրիէլ Սիւնցի և Սրբահամ Լեքելէնսիս (Քիլիսցի) որ ասորերէնին շատ տեղերը ասոնք թարգմանեցին, եթէ Յլավինէնի բաժին հաւատամք, ո՛չ երրայականի, ո՛չ ալ յունարէնի բնաւ տեղեկութիւն չունէին. Ստորոց լեզուն ալ քիչ գիտէին: Սանքդէս Բակնինոսի թարգմանութիւնը՝ որ Անդղիայի Բաղդադէն մէջ տպուած է, բնագրէն դըժուար կը հասկցուի, անանկ ծառայօրէն բառական, և անանկ կոչտ լեզուով մը թարգմանուած է, որ խելքի համեմատ կերպով մը գործածելու չըզար: Ամեն մարդ գիտէ՝ որ արևելեան լեզուաց մէջ իւրաքանչիւր բառ՝ անուն ըլլայ կամ բայ կամ յօդ՝ կամ նախադրութիւն, սովորաբար շատ ընդարձակ նշանակութիւն ունին: Սակայն Սանքդէս Բակնինոս մէկ բառ մը ո՛ր տեղ որ պատահել՝ միշտ մի և նոյն կերպ կը թարգմանէ. և չեմք գիտեր՝ թէ այս թարգմանիչը ինչո՞ւ համար այս կերպս բռնած է, որ խելքի ալ, քերականութեան կանոններուն հակառակ է: Սա՛ միայն կրնամք ըսել՝ որ ասկէջ ալ անճոռնի և անպիտան թարգմանութիւն չըլլար: Երբեմն մէկ բառը ուրիշի մը տեղ կը դնէ, երբեմն պարզապէս գիր մը կը փոխէ, պէտք չեղած տեղը ձայնաւոր գիր մը կամ կէտ մը կը դնէ:

«Շատ անգամ՝ օրինակագիր մը՝ որուն յանձնուած է սուրբ Գրքէն հատուած մը բան թարգմանել, եթէ բնագրին լուսանցը բան մը գրուած գտնէ՝ նոյն իսկ բնագիր իօսքին կարգը կ'առնէ: Ուրիշ տեղ մը թիւերուն կարգը կը փոխէ, ժամանակները ուրիշ կերպ կը գրէ, յատուկ անունները կը կրճատէ, և կարգաւ չը կրցած կամ չը հասկցած՝ բառը սխալ կը գուշակէ և աւանդել կը գրէ:

«Ընդհանրապէս՝ արևմտեայց ըրած թարգմանութիւնները հարկաւ արևելեայց ըրածին չափ հաւատարիմ չեն ըլլար, վասն զի արևմտեանները այլեկ մը չեն գիտեր արևելեցւոց ոճը և սուրբ Գրոց լեզուէն կերպը

որ արեւելեան լեզուաց մէջ քաջածանօթ է : Այս աշխատութեան մէջ աղէկ յաջողութիւն գտնելու համար ասիական լեզուաց լաւ վարժուելու է , որ արդի իւրօպացւոց շատ հոգ քրած բանը չէ : Մեր թարգմանիչները շատ խոչընդոտներ կը գտնեն ժամանակի և թուոց և սեռի և գիմաց փոխադրութեան մէջ , որովք սրբազան մատենագիրը ապառնի տեղ կատարեալ , եղականի տեղ յոգնական , արականի տեղ իգական , կամ երկրորդ գէմի տեղ առաջին գէմ կը դնէ , և անբարբառ Եւ : Սակայն այս գործը (բաղմալեզուեան աստուածաշունչը) սրբան անկատար ալ է , կրնայ հայերէն թարգմանութեան ուրիշ ամեն թարգմանութիւններէն գերազանց ըլլալը ճանչցունելու ծառայել , ասոնց ամէն մէկը անոր հետ բաղդատելով : Այս առաւելութիւնը ցուցնելէն ետքը չեմք կարծեր որ այս թարգմանութիւնս նախապատիւ սեպելու համար և միայն ասիկայ գործածելու համար շար երկար ժամանակի կարօտ ըլլամք (1) :

Երկրորդ՝ մէկ ուրիշ յատկութիւն մ'ալ ունի հայ թարգմանութիւնը . և է ոճոյ մաքրութիւնը , ներդաշնակութիւնը և պերճախօսութիւնը : Ստորի և լատին թարգմանութիւնները անանկ ոճով մը գրուած են՝ որ գրաւորական ճաշակի աւրուելու երես բռնած ըլլալը կը ցուցնէ : Յունականը եթէ բացարձակ գերազանցութիւն մը չունի ալ՝ պարզ և աղնիւ ոճ մ'ունի , թէ և

(1) Այս խօսքէն անանկ հասկնալ պէտք չէ՝ որ գրուածոյս հեղինակները ուզած ըլլան որ սուրբ Գրոց յունարէն , լատիներէն , ասորերէն եւ ուրիշ թարգմանութիւնները վերանան , եւ ամեն քրիստոնեայ ազգաց եկեղեցեաց մէջ հայերէնը կարդացուի , որ անգործադրելի եւ ծաղրական մտածութիւն կ'ըլլայ : Այլ հարազատ միտքը հայերէն թարգմանութեան հասկնալու , եւ սխալներն եւ տարբերութիւնները ասով ուղղելու է :

խիստ հասարակ է . իսկ հայ թարգմանութիւնը միանգամայն յստակ, վսեմ և ներդաշնակ է : Ասիկայ դարմանակլի բան մը չէ : որովհետեւ ասոր թարգմանները խորին հմտութենէն զատ հռչակաւոր քերդող և քաջ ճարտասան էին : Ասոնց հին կտակարանի թարգմանութիւնը, մանաւանդ Երկրորդ Օրինաց, Դատաւորաց, Թագաւորութեանց, Յորայ, Դաւթի, Սողոմոնի և Մակաբայեցւոց գրքերունը անանկ վսեմ և ճոխ գրուցուած քով մը գրուած են, որ մարդ եթէ մինչեւ վերջը չը կարդայ, ձեռքէն ձգել չուղէր : Նոր կտակարանի թարգմանութիւնը ծայր է 'ի ծայր պարզ է, գեղեցիկ, վճռաբան, եռանդուն և խիստ վեհ :

« Վիլթրուա արքայն՝ որ հայերէն լեզուի բոլորովն անհմուտ չէր, և այս թարգմանութիւնը կարդացեր էր, այնքան զմայլած էր՝ որ կը գրէ . «կրնայի արդեօք մոռնալ սուրբ Գրոց յունարենէն առնուած այս թարգմանութիւնը, զոր ասորերէնին հետ բաղդատելով կատարեալագործեցին մեծահամբաւ Մովսէս քերթողը, հռչակաւոր Դաւիթ փիլիսոփայն և Մամբրէ իմաստունը՝ որ հայերէն գրերը գտնող Մեսրոպայ աշակերտներն էին : Բայ անշուշտ, և պիտի ցուցնեմ՝ որ եթէ սխալներ ալ ունի մէջը, ինչպէս որ ամէն թարգմանութիւններ ալ ունին, շատ քիչ է, և սակեց զատ ամեն կերպով պերճախօսութեան օրինակ է : » Տես Յովհաննէս Սէրքօսի պարծալն համար Դիւնա գիրքը . գիրք . 2 . եր. 300 . րոյ. վէնայի. 1786 .

« Ուրիշ իմաստուններ ալ ասոր նման նպաստաւոր վկայութիւններ տուած են : Վերոյիշեալ գրքին մէջ (եր. 27) սա հատուածն ալ գրած է Յովհաննէս՝ որ է Սէրքօս . « Շատ գիտուն մարդիկ, և յանուանէ Հօգինկը, Կօլուս և Սօրպօնի վարդապետներէն Քիգմեծ յարդ մատուցած են սուրբ Գրոց հայերէն թարգմանութեանը՝ Վօթանանիցէն ետքը Լհագոյնը ասիկա գտնելով, և յունարէն սուրբ Գրոց մէջը սպլըդաճ պալները և փոփոխութիւնները ուղղելու և արդ-

բաղբերակ յորմար կը դատեն, ինչպէս կ'ըսէ Պետրոս ընդ Պրէսոն ։

« Եւ այն հեղինակը նոյն գրքին մէկ ուրիշ տեղը սուրբ Գրոց և անոր թարգմանիչներուն համար սա տեղեկութիւնները կրճատայ ։ « Երկու սուրբ հայրապետները՝ Սահակ և Մեսրոպ, առաջին եղան ժամագրքի, շարականի, մատուցի, ասնացոյցի և խորհրդատետարի կարգադրութեանը պարապելու ։ շատ աշակերտներ ունեցան, որոց մէջ սրբութեամբ և իմաստութեամբ համբաւաւորներն են Մովսէս Խորենացի, Մամբրէ վերածանող, Եղէշէ վարդապետ, Յովսէփ, Դեօնդ, Գիւտ, Յովհաննիս Մանգակունի, Եղնիկ Կողբացի, Ստեփաննոս Սիւնեցի, Խոսրով, Դաղար, Կորիւն, Դաւիթ փրկաւիպ և ուրիշ շատեր ։ Ասոնք հայերէն գրականութեան մէջ աղէկ մը վարժուելէ ետքը Յունաց լեզուն, և աստուածաբանութիւն և փիլիսոփայութիւն կատարեալ սորվելու համար ոմանք Աղեքսանդրիա, և ոմանք Աթէնք և Կոստանդնուպօլիս խրկուեցան, և ամեն հմուտութեանց մէջ քաջաւարժ ըլլալէ ետքը յունարեմէն և լատիներէն հայերէնի թարգմանեցին նախնի սուրբ Հարց գրքերը և սրբազան ու արտաքին պատմութիւններ ։ Բայց անմահ անուան արժանացան սուրբ Գրոց հայերէն գեղեցիկ թարգմանութեամբը, զոր Եօթանասնից յունականէն առին ։ Այս թարգմանութիւնը՝ որուն արդէն սկսած էին Սահակ և Մեսրոպ սուրբ Հայրապետները, յաջողութեամբ կատարեցաւ ։ Ասոնց մէջ իրենց խորին ընդունակութեանը, պերճախօսութեանը և ճարտարութեանը անմահ յիշատակ թողուցին՝ բնագրին արտայայտութեանց յատկութիւնը և բոլոր ուժը իրենց թարգմանութեան մէջ պահելով ։ » (անդ. Եր. 506) ։

« Վայսիէ Լաբրոզ, Բրուսիոյ Թագաւորին խորհրդականը, Քլոտ Լանֆանին գրած մէկ նամակին մէջ այսպէս կ'ըսէ ։ « Ըստ իս հայերէն թարգմանութիւնը նոր կտակարանի ամեն թարգմանութեանց թագուհին է ։

Այս լեզուին այն յատկութիւնը՝ որ բնագիրն ըստ բառից կրնայ բացատրել ուրիշ մ'ալ չունի։ Ասորերէնին ոգին ինչ ըլլալը գիտեա. եգիպտացւոց լեզուն անկէ աւելի հեռի է յունարէնէն, և շատ անգամ նոր կտակարանի թարգմանութեան մէջ բնագրին հետ ինչ յարաբերութիւն ունենալը դժուար կը հասկցուի։ Շատ իրաւայի է հայ թարգմանութեան համար Բիդ վարդապետին ըրած դատումը։ Սիմօնի յօրինած *Հայկապատմութեան* քովս գտնուած օրինակին լուսանցը նշանակած եմ 1666 ին թուին Ռսկան եպիսկոպոսին Ամսէրտամ տպած չորս հատոր աստուածաշունչին վրայօք ինչեալ հեղինակին խաւերուն մէկ մասը։ Այս եպիսկոպոսին Հռովմայ եկեղեցւոյն յարեալ ըլլալը կը վկայեն դրած ամէն յառաջաբանութիւնները։ Բիւզ մը լատիններէն գիտեր. բայց յունարէն բնաւ չէր գիտեր, ոչ ընտրութիւն ունէր և ոչ քննադատութիւն։ Յիրաւի իր տպագրութեանը մէջ բան փոխած կամ պակսեցուցած չէ. բայց երբ լատին թարգմանութեան մէջ աւելի բան մը գտեր՝ իր տպագրութեան մէջ առնելու խիղճ չէ ըրեր. ասիկայ իւր յառաջաբանութեանց մէկին մէջ ինքը կը խոստովանի և կը պարծի ալ, որ պարծելու բան չէ Չորս աւետարանաց հայերէն գեղեցիկ ձեռագիրը՝ որ թագաւորական դրատան մէջ գտայ և ինձի համար օրինակեցի, այս հայ եպիսկոպոսին իր տպագրութեան մէջ յաւելցուցածները ճիշդ հասկցայ . . .։ Թէ որ հայերէն թարգմանութեան վրայ ամեն ըսելիքներս դրելու ըլլայի՝ գիրք մը շարագրելու էր։ Այս թարգմանութեան վրայ ունեցած մեծ վարկումս շատ հիմնաւոր է։ Նամակս գրուած է Պէրլին 1718 ին. սեպ. 29. Պօզոպրի և Լանֆանի հրատարակած և 1718 ին Ամսէրտամ տպած նոր կապիարանին մէջ։

« Թէ որ կապրիուսի և Ամսէրտամ արեւելեան լեզուաց ուսուցիչ Յովակիմ Շրէտըրի և Ուիսթըն եղբայրներուն և Վիլլիֆօր քարոյչին վկայութիւնները՝ զոր

կուսանքի նպաստ հայերէն թարգմանութեան, և ուրիշ առաջին կարգի դիտանոց այս նախնայ վրայ խօսածները ժողովէինք, այս գլուխը աւելի կրնայինք երկարցնել: Վերայիշեալ անձանց վերջինը՝ Վիլլիֆօր, երեսուն տարի Հայաստան կեցաւ հայերէնի վրայ բաղմալեզու բառարան մը յօրինելու համար, որ տպուելու մօտեցած էր երբ Գաղղիոյ 1789 ի յեղափոխութիւնը ելաւ և այս օգտակար գործը ետ մնաց: Անօգուտ է ասկէց աւելի խօսիլը այնպիսի ճշմարտութեան մը համար՝ զոր հայերէնի քիչ մը տեղեկութիւն ունեցողները ճանցած են, և ընդդիմախօս մը չէ ելած: Աներկբայելի է որ հայերէն թարգմանութիւնը ոճոյն դեղեցկութեամբը և ճշգրտութեամբը և-է օթանասնեց թարգմանութեան նման ըլլալովը ամեն թարգմանութիւններէն դերաւանց է:

«Շատ կը վախաւքիմք որ գաղղիական գրագիտութիւնը այս դեղեցիկ թարգմանութեամբ ճոխանայ (1): Ստոյգ է՝ որ լը Ժէ իմաստունին և անգղիացւոց հրատարակած բաղմալեզու աստուածաշունչը՝ որուն վրայ աշխատեցան քառասուն և ութն իմաստուն անձինք Յակոբ Ա. Անգղիոյ թագաւորին հրամանաւ, անկատար չէին մնար, և Լուդովիկոս Ժ. Գաղղիոյ թագաւորին ժամանակի գաղղիացիք և անգղիացիք ալ այն աեղը չէին մնար՝ ո՛ւր որ այս հրատարակութեամբ հասան, թէ որ այն պատուական յիշատակները ձեռքերնին ըլլար, զոր յիշեալ բաղմալեզու աստուածաշունչին տպագրութենէն ետքը ստացաւ Էւրոպա, և դիւսաւորապէս Գաղղիա: Ուստի մեզի համար մէկ պարտականութեամբ

(1) Արմեն Լուրտէ գաղղիացի հայերէնագէտ քահանայն հայերէն աստուածաշունչը գաղղիներէն թարգմանած է, ինչպէս ալ գիտեմք Պ. Գաղղըմէրի վկայութենէն, բայց չը գիտեմք թէ տպուած է:

Թիւն մ'է որ աւելի ճոխանալով մեր աղիւն գրադիտական հարստութիւնը ճոխացնեմք և ընդարձակեմք այս հարստութիւնն ալ ձեռք բերելով ։

Մինչև այս տեղ է հայաղի Զրպետեանին և գաղղիացի Սէն Մարգէնին՝ սուրբ Գրոց հայերէն թարգմանութեան համար դրածնին ։ Մեզի ալ փափաքելի բան է՝ որ մեր երանաշնորհ թարգմանչաց հայերէն լեզուի թարգմանած սուրբ Գիրքը եւրոպական լեզուի մը թարգմանուի ճշգրութեամբ, կամ գոնէ Լուրտեքահանային թարգմանածը՝ թէ որ ամբողջ է հրատարակուի, զոր ճիշդ կը կարծեմք, այնպէս ենթադրելով որ ղէնէտիկի Միթիթարեանք ասոր գործակից եղած են, որովհետև այս քահանայն հայերէնը անոնցմէ սորված է ։ Իսկ Ամերիկացի միսիօնարաց թարգմանածին, ուսկից մեր աստուածաշունչին անգղիերէն թարգմանութիւնը, (թէ որ այնպէս բան մը հրատարակուի), վտահուլութիւն չըլլար ։ Որովհետև այն ամբողջակալք՝ որ սուրբ Գրոց հայերէն թարգմանութեանը համար հրատարակեցին՝ թէ աղէկ չէ, գէշ կրնան թարգմանել, որպէս զի հայերէն չը գիտցող եւրոպացի բաղմաքննին խառնոց առջևը իրենց ըսածն արդարայնեն ։ Սուրբ Գիրքը բողոքականաց ծուռ ու մուռ թարգմանելը, որով և իրենց թարգմանութեանը իրենց մէջ ալյարգ չունենալը ընդարձակօրէն յցուցած եմք այս պարբերականիս մէջ, (Յոյս . 1875 , Նոյ , Դէլ) ։ Ասոնք հին կտակարանի Գրքերը եբրայականէն թարգմանելով՝ Հայոց մէջ տարածել կ'ուզեն ։ Բայց գիտնալ պէտք է՝ որ այս բնագիրը իր յարգը շատ ժամանակէ ՚ի վեր կորուսած է մեր մէջ ։ Երանաշնորհ թարգմանչաց աշակերտներէն մէկը՝ Ընձուկ, որ եբրայեցւոց և ասորեոց լեզուն շատ աղէկ սորված էր, իւր վարժապետաց հրամանաւ Պաղեստին գնաց և քանի մի տարի կեցաւ եբրայական բնագիրը ու Եօթանասնից յունարէն թարգմանութիւնը իրարու հետ համեմատե-

լու պարապելով, և այս թարգմանութիւնը բնագրէն
տեղի ընտիր դրոշմելով պատճառ եղաւ հայերէնը յու-
նարենէն թարգմանելու, որուն ինքն ալ գործակից ե-
ղաւ: Այս տեղեկութիւնները կ'ուստան պարսկէն, քան-
զան և քրաքիստէն մակագրով 1821 թուին փարիզ տը-
պուած բաղմահատոր բառարանին հեղինակները:

Այս գրածներս մեր երանելի թարգմանչաց հայե-
րէնի թարգմանած աստուածաշունչին համար է՝ որ գը-
րաբար ըլլալով ամեն ազգայնոց հասկնալու բան մը չէ,
և ասոնց մէջ շատ մարդիկ կան՝ որ անձամբ սուրբ
Գիրքը կարդալ կ'ուզեն, և կ'ստիպուին իրենց փափա-
քը լեցնելու համար իրենց հասկնալու լեզուով դատա-
նին կարդալ. և այնպէս են առ այժմ բողոքականաց
թարգմանածները, որոնք կարդալով և մէջի սխալներն
ո՛ր ըլլալը չը գիտնալով՝ աստուածաշունչ կարդալու
տեղ հասարակ մէկ գիրք մը կարդացած կ'ըլլան: Ա-
սանկներուն կ'ըսեմք՝ թէ առ այժմ իրենց բաւական
սեպեն սուրբ Գրոց պատմութիւն կարդալը, որոց ա-
մենէն աղէկն է լատինէցի հանդուցեալ Պօղոս պատ-
րիարքին Զանազանութիւն հինգ դարոց մակագրով տառկե-
րէն պարզ լեզուով յօրինած և սուրբ երուսաղէմ տը-
պուած երեք հատոր գիրքը, որ ոչ թէ լոկ սուրբ Գը-
րոց պատմութիւնները, այլ և անոր բարոյական համա-
ռօտ մեկնութիւնն ալ կը պարունակէ: Սուրբ Գիրքը
առանց մեկնութեան կարդալը, թէ և աղէկ հասկցած
լեզուով դրուած ըլլայ կարդացածը, միշտ վտանգաւոր
է՝ ծուռ հասկնալը կարելի ըլլալուն համար: Յիշեալ
գրքէն զատ՝ օգտակար է նաև Հաճախեալ սուրբ Աւետի-
սէի անունով՝ մօտ ժամանակներս Տ. Ներսէս որբա-
ղան Պատրիարքին Արմաշ տալել տուած գիրքն ալ, որ
համառօտ մեկնութիւններ ալ կը պարունակէ, Առ ժա-
մըս ըսինք. վասն զի Զմիւռնիոյ Արշակա՝ Արքայի պա-
տուական լրագրոյն Մայիսի 29 աւուր թերթէն լուր
առած եմք՝ թէ սուրբ Էջմիածնի Սինոդը որոշեր է

սուրբ Աւետարանը աշխարհաբար լեզուի թարգմանել
և հրատարակել: Յիրաւի այս թարգմանութեան լե-
զուն մեր կողմերը շատ դիւրաւ չը հասկցուիր • բայց
կը յուսամք՝ որ այն թարգմանութեան առաջնորդու-
թեամբը Տաճկաստանի Հայոց սովորական աշխարհա-
բարին կը դառնայ, որուն թէպէտ Թիֆլիզի Մշակ լը-
րագիրը չը հաւնիր, բայց դոնէ սա՛ չուրանար որ ամեն
հայ կը հասկնայ՝ ուր որ գտնուի, միայն թէ մէջը
տաճկերէն բառ չը գտնուի, որկէց հիմա ամեն գրա-
գէտ կ'զգուշանայ աշխարհաբար դրած ատենը:

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՊՐՈՒՍՍԻ

Տ. ԿՐՊՏ. ՏԵՐՈՅԵՆՅ

ԱՆԳՂԻՈՅ ԲԱՐԵԿԵՑՈՒԹԻՒՆԸ

ԵՒԱՆՈՐ ՊԱՊԱՍՏՈՆԵՐԸ

Դարձակոթիւն ՏԵ՛ Երեւ 262 .

Դ

Պ. լը Բլէյ Անդրիոյ ընտանեաց յիճակը ստորագրե-
լէ վերջը՝ աշխատութեան կերպերնին՝ ստորագրած է :
Արուեստի պարապող բոլոր ժողովրդոց աշխատութեան
արդի կերպը ծանր քննադատութեանց տեղի կրնայ
տալ . բայց աւելի Անդրիոյ մէջ աշխատութեան ապօրի-
նաւոր եղանակները զգալի են :

Տակաւին արուեստը չընդարձակած և չը զարգա-
ցած , բոլոր քաղաքակիրթ ազգաց աշխատութեան
կերպը մի և նոյն էր : Գործաւորաց՝ իրենց գործարա-
նատիրոջ ըրած բռնի խոստումները ամբողջապէս ան-
հետացան միջին դարու հետ . բայց գործարանատէրը
միշտ տիրած գործաւորները կը պահէր՝ անոնց վրայ
գործարանաց կարգաւորութեան համար քանի մի կա-
րեւոր կանոններ դնելով : Իսկ հին սովորութեանց ,
գործարանատէրը իւր պահած գործաւորներուն բարո-
յականին և նոցա նիւթական պիտոցից կը հսկէր : Մի-

այն այն ատեն նոր գործաւոր կ'առնէր՝ ո՛ր ատեն որ նոցա բարեկեցութիւնն ապահովելու վստահ ըլլար :

Այս դարուս սկիզբները գործարանաց մէջ շողիին գործածութիւնն և ասկէ արուեստին իւրաքանչիւր ճիւղին մէջ յառաջ եկած զարմանալի զարդացումը աշխատութեան բոլոր սլայմանները վեր ՚ի վայր շրջեցին :

Գործաւորաց և գործարանատեարց յարաբերութիւններն աւելի անհաստատ եղան : Եթէ գործարանատէրը շատ ապսպարուած գործեր ունենալով նոր գործաւորաց կոսթօի, ուրիշ գործարանաց մէջ աշխատողները կը հրապուրէ աւելի վարձք խոստանալով : Գործարանատիրոջ աշխատութիւնը քիչնալուն պէս՝ առանց խղճմտանքի զանոնք կ'արձակէ . և որովհետեւ առաջուց աւելի շահելով պէտքերնին և ծախքերնին աւելցուցած կ'ըլլան, անկէ վերջը թշուառութեամբ կ'ապրին : Այս թշուառ գործաւորներն անմիջապէս աղքատ դասուց կարգը կ'ստուարացունեն : Անտարակոյս, այս նոր դժբութեամբ նշանաւոր կարողութեանց տէր անհատները խկոյն բարձր դիրք կ'առնուն, բայց քիչ արժէք ունեցողներն ալ (ասոնք մեծագոյն մասն կը կազմեն) երթալով աւելի թշուառութեան մէջ կ'ինկնան :

Մեր նշանակած չարիքները Անգղիոյ մէջ աւելի յառաջ գացին : Ի սկզբան, ամխահանքներուն կարեւորութիւնը, դրամագլխոց առատութիւնը և Անկլո-Սաքսոնաց գործելու մասին ունեցած եռանդն և յաջողակութիւնը այս երկրին մէջ արուեստը բացառիկ կերպով զարդացուցին : Ասկից զատ, հոն անտեսագիտաց դպրոց մը բացուեցաւ, որոնք սա՛ սկզբունքքը հաստատեցին՝ որ գործաւորաց ռոճկին բարձրանալը կամ իջնալը՝ գործարանատիրոջ ծախու հանելիք կամ իրմէ ուղուած ապրանքներէն կախումն ունենայ : Այս տընտեսագիտաց սկզբունքին հետեւեցան պարտքերնին մոռցող գործարանատէրեր . որովհետեւ ինչպէս այս վերջինները պիտի չընդունէին այնպիսի սկզբունք մը՝

որով եթէ այլ ևս ապսպարուած գործ չունենան, գործաւորաց ամսական կամ տարեկան վարձքերնին կը պակսեցունեն, առանց առաջուց շահածնին յիշելու:

Այսպիսի պատճառներ՝ հակառակ ռոճկաց բարձրանալուն, արուեստին ու վաճառականութեան զարգանալուն, Անգղիոյ աղքատ դասուց հարուած բերին: Գործաւորք զարհուրելի կռիւներ յարուցին գործաւորանտեարց դէմ: Այս կռիւները աւելի պիտիսաստկանային՝ եթէ բարի քաղաքացիք գործաւորները հաշտեցնելու և նոցա զայրոյթը իջեցնելու ջանք չընէին:

Այլ թէ միայն քաղաքաց և գործարանաց, այլ նաև քանի մի կոմսութեանց գիւղերուն մէջ ալ այս չարիքը տիրած է: Գիտենք՝ որ հարուստ կալուածատէրեր կալուածնին ընդարձակելէ դադրած չեն. ըստ մասին գիւղերը անմարդաբնակ ըրին և այն գիւղացի — կալուածատեարոց ցեղը ջնջեցին՝ որք երկայն դարեր Անգլիոյ երջանկութեան և հարստութեան մեծապէս նըպաստեցին: Շատ անգամ կալուածատեարք փոխանակ իրենք մշակելու կալուածներնին, վարձակալներու կուտան երկայն ատենի համար. ասոնք ալ լուրաքանչիւր տարի կամ շատ ամիս երկրագործ գործաւորներ կ'աշխատեցունեն: Այս վարձակալներուն և երկրագործներուն մէջ միշտ կռիւ կը ծագի և բաւական ատեն կ'երկարածգի, մինչդեռ խաղաղութիւնը կը տիրէ՝ երբ բուն կալուածատեարք անձամբ իրենց գործաւորաց բարեկեցութեանը հսկեն:

Այս չարեաց դարմանին համար ինչ հնարքներ 'ի գործ դրուեցան Անգղիոյ մէջ:

Խմբագիրք այս չարեաց առջևն առնելու համար խնայողական միջոցները բաւական սեպեցին: Քանի մի գործարանատեարք ասոնց առաջարկութիւններն ընդունելով՝ բարենորոգմանց բաղմամբիւ փորձեր ըրին: Ոմանք իրենց ածխահանքի և մետաղի գործարանաց մէջ սա՝ նոր դրութիւնը մտցուցին՝ որ գործաւորներն

ալ շահուն մասնակցին : Այս դրութեան յաջողութիւնը ապահովելու համար բան մ'ալ զանց չեղաւ : Ոմանք մինչև իսկ դործաւորաց դրամագլուխ տալու դրութիւնն ալ հնարեցին : Բայց ճիշդը զուրցելով, փոծառութիւնը ցցուց որ այսպիսի միջոցներ միայն բացառիկ դէպքերու մէջ կրնան յաջողիլ : Գործաւորաց ալ շահուն մասնակցելու դրութիւնը միայն քանի մի խիստ չափաւորեալ դործաբանաց մէջ յաջողութեամբ գործադրուեցաւ, այն ալ դժուարին պայմաններով :

Անդգիւյ դործարանատեարց և դործաւորաց մէջ ծագելիք դժուարութիւնները վերցնելու համար ուրիշ փորձ մ'ալ եղաւ : Քօնսէյլ Գ'արօնիքը անունով ժողովներ կազմուեցան . խորհրդարանը զանոնք վաւերացուց և օրինաւոր ատեաններ հանչեցաւ : Այս ժողովները դործարանատեարց և դործաւորաց կռուոյն միջամտելու և երկու կողման պատճառները քննելու իրաւասութիւն ունին : Այս ժողովոց անդղիական արուեստին մատուցած կամ մատուցանելիք ծառայութիւնները չենք տւրանար . բայց յայտնի է որ Անդգիւյ մէջ աշխատութեան արդի կերպէն ծագած բաղմամբիւ չարիքներուն առջև բոլորովին չեն կրնար առնուլ . մանաւանդ թէ դործարանատէրն և դործաւորը շատ անգամ կ'ուրիշն այս ժողովոց ատեանները չեն հաներ :

Անդգիւյ դործարանաց մէջ ընկերական խաղաղութիւնը վերահաստատելու եւ դործաւորաց աշխատութեան յանկարծական ընդհատումէն կրելիք վնասուց առջեւն առնելու համար, ամենէն լուսագոյն միջոցը երկայն ժամանակի համար դործարանատեարց եւ դործաւորաց մէջ ըլլալիք խոստմանց դրութիւնն վերստին հաստատելն է : Ոչ ոք կը փախաքի՞ որ բռնի խոստումներ ըլլան, ինչպէս միջին դարու մէջ : Պ. լը Բլէյ ըսած է՝ որ այս խոստումները համար եւ փախան ըլլան : Այս խոստումները թէ եւ երկայն ատենի համար, բայց լաւ արդիւնքներ կ'արտադրեն . թէ՛ դործարանատէրն

եւ թէ՛ գործաւորը ապահով կ'ըլլան . առաջինը՝ գործաւորին յարուցանելիք անակնունելի կռուէն յառաջ եկած մնասուց , երկրորդն ալ՝ աշխատութեան յանկարծակեան ընդհատման դէմ : Տարուէ տարի պայմանադիրներն կը նորոգեն , այսպէսով երկուքն ալ իրարու հետ տեւական յարաբերութիւն կը հաստատեն , որմէ մեծամեծ օգուտներ կը ծնին : Անտարակոյս , կրնայ պատահիլ՝ որ գործարանատիրոջ աշխատութիւնները բոլորովին դադրին . այն ատեն իւր գործաւորը արծալելու կ'ստիպուի , պայմանաւ՝ որ գործերն ելած ատեն իւր խոստմանց մէջ հաւատարիմ մնալով՝ նորէն գայ իւր գործարանն աշխատի :

Բազմաթիւ անդղիացի գործարանատէրք այս ճրջ մարտութիւններն հասկցած ըլլալով ասոնց համեմատ կը դործեն : Օրինակի համար , Անդղիոյ հիւսիսային հանքայ գործարաններուն մէջ՝ չաքաթական խոստմանց տեղ՝ պայմանագրի դրութիւնը մացուած է , որով գործաւորը ապահով է՝ որ պայմանաժամը չը լրացած , չարունակ իւր վարձքը պիտի առնու եւ բնաւ իրեն վնաս պիտի չը դայ :

Արհեստաւորաց դեռ այս առաջին անկատար ջանից վրայ աւելցնելու է Անդղիոյ մէջ տիրած արդի չարիքներուն առջին առնչու համար հաստատուած ընկերութեանց ջանքերն ալ :

Անդղիոյ մէջ ամեն տեսակ ընկերութիւններ անթիւ են : Ոմանց նպատակն է աղքատաց օգնել . ասոնց գործօնէութիւնը խիստ մեծ է : Ոմանց նպատակն ալ աղքատութեան աղբիւրները ամեն կարելի միջոցներով պակսեցունել է . ասոնք կենաց ապահովութեան կը հնչին . խնայողական դրամարկղեր հաստատած են , եւ ի հարկին աղքատին քիչ ու շատ դրամագլուխ կ'ուտան : Ի նպաստ գործաւորաց , նոյն իսկ գործաւորներէ հաստատուած ընկերութիւններ ալ կան : Այսօր Մէլբուրն անունով ընկերութիւնը բոլոր միւսներէն աւելի

կարևոր է : Այս ընկերութիւնն առջի բերան աղքատաց օգնելու համար հաստատուեցաւ : վերջը դործարանատեարց և դործաւորաց յարաբերութեանց միջամտեց , և ասոնց մէջ ծագելիք դժուարութիւններն ու կռիւնները վերցնելու աշխատեցաւ : մինչև ցայսօր ալ այս նպատակին կը ծառայէ : Խորհրդարանը Միւլիւս անուն այս ընկերութիւնը օրինաւոր ճանչցաւ :

Տգիտութեան և մոլութեան դէմ յարձակող ընկերութիւնք ալ կան : ընդհանրապէս այս ընկերութեանց իմաստուն և հարուստ մարդիկ կը նախագահեն : Այս ընկերութիւնք տկարներուն , տգէտներուն և անպատիւ մարդոց բարձր դիրք տալու ջանքեր կ'ընեն : Իւրաքանչիւր տարի ատեան կը կազմեն , ուր ներկայ կը դառնուն աղքատ ընտանիքներ ալ : Այն ժողովոյն մէջ նախորդ տարւոյ աշխատութեանց և դործոց վրայ վիճաբանութիւններ կը դառնան : Այս ընկերութիւնք անգղիացի աղգին՝ ապականութիւնը իրմէ հեռացնելու և կարևոր բարենորոգումներ ընելու փափաքը կը ներշնչեն :

Ընկերական սահմանադրութեան մոլութեանց դէմ յարձակողներէն մէկն ալ մամուլն է :

Ահա այս գլխաւոր ընկերութիւններն են Անգղիոյ չարեաց դէմ կռուողները : Անգղիացիք լաւ ապագայի յուսալու իրաւունք ունին՝ երբ իրենց՝ ընկերական շէնքը դժուարեւ յօրութեանց դիմաց՝ կը աեսնեն աւելի հզօր ղօրութիւններ ալ՝ օրք նոյն ընկերական շէնքը հաստատելու և ամրացնելու կը ծառային :

Ե.

Պ. Ը. Բէյ իւր գրոց երկրորդ հատորին մէջ անգ.

դիացւոց հրապարակային կեանքը ստորագրած է :

Հեղինակը խիստ ճշդութեամբ նկարագրած է ժողովրդապետութեան , կոմունութեան , դաւառին և Պետութեան գլուխն եղող զանազան իշխանութեանց կազմակերպութիւնը : Իւր գրոց այս մասը Անգղիոյ քաղաքական և վարչական հաստատութեանց առ ձեռն գիրք մ'է . այս գիրքը կարդացողը պիտի իմանայ և ճանչնայ բրիտանական սահմանադրութեան բոլոր անիւնները : Մենք ասոնք ոչ թէ մանրամասն կերպով որ անկարելի է , այլ համառօտ մը պիտի նկարագրեմք :

Եւ ոչ մէկ երկիր Անգղիոյ չափ լաւ և տրամաբանական զանազանութիւն գրած չէ տեղեկան և գաւառական կամ պետական կառավարութեանց մէջ : Տեղական կառավարութեանց մէջ , գրեթէ բոլոր քաղաքացիք կը հսկեն հասարակաց շահերուն վրայ , ինդ հակառակն , գաւառի եւ Պետութեան կառավարութիւնը քաղաքացեաց մէջէն բարձր գիրք ունեցողներուն կը յանձնուի , որոնք աւելի իմաստուն և փորձառու պետք է ըլլան :

Նախ եւ տուալ տեղական կառավարութեան վրայ խօսինք :

Ժողովրդապետութիւնը Անգղիոյ մէջ քաղաքական միութիւնն է . Վեմբլէ կամ Ժողովրդապետութեան տուրքը վճարող բնակչաց Ժողովը կրօնի պաշտամանց , գերեզմանատանց և բարեգործական հաստատութեանց ևլն . հսկող մարմինն է . Այս Ժողովոյն իրաւասութիւնները նուազած , և հետզհետէ Մեմբլէ կամ խոմբ Ժողովըրդապետութեանց ըսուած Ժողովոյն ձեռքն անցած են : Այս Միութեան մասնաւոր պաշտօնն է ճամբայները շրտկել և աղքատաց նպաստել : Իւրաքանչիւր Մեմբլէ աղքատաց շահուն դրամարկղ մ'ունի , որ աղքատաց տուրքը վճարող կալուածատէրերէ կազմեալ յանձնախումբի մը հսկողութեան ներքեւ է :

Ժողովրդապետութենէն և Միութենէն վերջը կու...

գայ Կոմսութիւնը, որուն գլխաւորն և վերակացուն է Շէրֆը, (Դատաւոր և միջնորդ խաղաղութեան.) որ Թագուհիէն կ'ընտրուի. այս շէրֆը միանգամայն վերին ատենի դատից պաշտօնեայ է. Կոմսութեան մեծ և հարուստ կալուածատէրերուն մէջէն կ'ընտրուի, և ամբողջ մէկ տարի իւր պաշտօնը ձրի կատարելու պարտաւոր է. Լորդ—Լէֆֆընը կոչուածը Կոմսութեան զինուորական կառավարիչն է. ցկեանս ընտրուած է Թագուհիէն և պարտաւոր է իւր պաշտօնը շէրֆին պէս ձրի կատարելու. այս ալ Կոմսութեան հարուստ կալուածատէրերուն մէջէն կ'ընտրուի. Կոմսութեան մէջ ^{բարաւոր} գատական և միանգամայն վարչական իրաւասութիւններ ունին. մեծ կամ վտար նիւտեր կ'ընեն. այս պաշտօնականները՝ որոնք զարձեռալ հարուստ կալուածատէրերուն մէջէն են, ցկեանս ընտրուած են և պաշտօնսին ձրի կը կատարեն.

Սուրի բերան այս գլուխները խիստ տարօրինակ և տղանգակ կ'երևի. որովհետեւ բոլոր այս պաշտօնականները առանց ընտրողական մարմնոյ կոչուած են Կոմսութեան գլուխը. Կոմսութեան մէջ իշխանութեան աւանդապահները կառավարութեան գլխէն ընտրուած են, և Դատական ու վարչական պաշտօնները ձեռքերնին յանձնուած են. բայց հպատակաց համար երաշխաւորութիւններն ո՞ւր են. Սյս երաշխաւորութիւնները կան և խիստ մեծ են. Կոմսութեան հարուստ կալուածատէրերուն մէջէն շէրֆը, ինչպէս նաեւ Լորդ—Լէֆֆընը և Կատարելէն ընտրելու պարտաւորութեան մէջն են. Երբ յիշենք՝ որ այս հարուստ կալուածատէրերը ինչ համարում և ինչ բարձր գիրք ունին, և թէ ասոնք ինչպէս կը կատարեն իրենց պարտքերը, ուրիշ չը կասկածինք որ Կոմսութիւնը միշտ ամենէն կարող և անոր շահույ ամենէն անձնուէր մարդիկներէն կը կառավարուի, այժմարդիկներէն՝ զորոնք եթէ բնակիչներն ընտրած ըլլալին, անշուշտ այն մարդիկները իրենց գլխաւոր պիտի

ընտրէին :

Հիմայ ալ պետական կառավարութեան վրայ խօսինք :

Կէրոնական կառավարութիւնը օրէնսդրական և գործադիր իշխանութիւններէն կը բաղկանայ : Օրէնսդրական իշխանութիւնը Պետութեան գլխավորին և երկու Ստենից վերապահեալ է . Սադաւանոյն (լորտ) Ստենին (Chamber of lords) և Նուիրակաց կամ Հասարակաց Ստենին (Chamber of commons) : Բէրլըմէնդի անդամներն են իշխանադուինք , ցեղապետք և արքեպիսկոպոսունք , կան անդամներ՝ օրոնք , ցկեանս ընտրուած են Պետութեան գլխավորէն . Գործադիր իշխանութիւնը միայն Պետութեան գլխավորին ձեռքն է . ասիկա իր խորհրդականներն և պաշտօնեայններն ունի , օրոնք պաշտօնանկ չեն ըլլար՝ եթէ միշտ Բէրլըմէնդի վստահութեանը արժանի ըլլան :

2.

Ընթերցողը՝ Անգղիոյ սահմանադրութեան բոլոր տիւններն իմանալէ վերջը , բնականաբար պիտի հարցնէ՝ թէ ինչպէս այսչափ դարերէ հետէ այս ընդարձակ մեքենայն կը դառնայ շարունակաւոր և կանոնաւոր շարժմամբ , տուանց կանկ առնելու կամ խորտակուելու : Այս հարցման քանի մի մասնաւոր պատասխաններ տրուած են այս յօդուածին մէջ , վերջին անգամ մ'ալ ընթերցողին ուշադրութիւնը դրաւելու արժանի հարցում մ'է :

Երբ Անգղիոյ սահմանադրութիւնը քննենք , նախ և առաջ սա՛րքանն աւելի մեր ուշադրութիւնը կը դրաւէ՝ որ կառավարութիւնը նախնական պաշտօնները անհատին և ընտանեաց թողած է և վերջը ընկերութեանց :

ապոնց ձեռքէն պաշտօննին միայն հարկը պահանջած
ատեն առած է :

Բրիտանական սահմանադրութեան մէկ զարմանալի
յատկութիւնն ալ այն յաջողակութիւնն է՝ որով իշխա-
նութեան զանազան սկզբունքները կը հնարէ, իւրա-
քանչիւր սկզբան զեղծումները անհետացնելով : Ժողո-
վրդապետութեան մէջ ռամկապետութիւնը կը տիրէ,
գաւառին և կոմսութեան մէջ՝ ազնուապետութիւնը,
կեդրոնական կառավարութեան մէջ ալ միապետութիւ-
նը : Բայց այս միապետութիւնն իշխանութեան ուրիշ սկզբ-
բունքներով չափաւորեալ է :

Սակայն ճշմարիտ չէ՞ ըսելը՝ որ ամեն տեղ ազնուա-
պետութիւնն աւելի ազդեցութիւն ունի, կը հարցնեն
շատ մարդիկ, քանի մի հին և երեւելի ընտանեաց ազ-
դեցութիւնը մտքերնին բերելով, որոց անդամները
Լորտերուն խորհրդարանին մէջ աթոռ ունին և տեղա-
կան կառավարութեան մէջ բարձր և կարևոր պաշտօն-
ներ կը վարեն : — Ստոյգ է՝ որ անդդիական ազնուա-
պետութիւնը դեռ կարևոր դեր կը խաղայ, թէպէտ և
ինկած է : Բայց ամեն բանէ առաջ դիտնալ պէտք է՝
թէ ի՞նչ է ազնուապետութիւնը : Անդդիական ազնուա-
պետութիւնը առանձնաշնորհութիւն վայելող մարմին չէ,
ինչպէս այն մարմինները՝ զորս Եւրոպիոյ միւս երկիրները
ծագած յեղափոխութիւնք տապալեցին : Եւ ոչ մէկ տուր-
քէ ազատ է, և միւս դասերէն աւելի տուրք կը վճա-
րէ և ծանր պաշտօններ ունի կատարելիք : Մեծ սխալ է
քանի մի ընտանեաց Լորտի տիրոջ ունենալը ազնուապե-
տութիւն համարել, որոց գլխաւորները Լորտերուն խոր-
հրդարանին մէջ աթոռ ունին : Ասիկա մինակ ազնուա-
պետութեան գլուխն է : Իսկ մարմինը ուրիշ կերպով
ընդարձակ է : Ո՛վ որ հանճար ունի և արուեստին կամ
վաճառականութեան, կամ բժշկականութեան կամ ո՛ր
և է արուեստի մէջ յաջողակ է, միշտ կարուածատէր
ըլլալ կուզէ, և անընդհատ ասոր կ'աշխատի : Երբ կ'ա-

լուսաճներ ստանայ, կտակաւ զանոնք իւր որդւոց մէկուն կը թողու, և այսպէս ընտանիք կամ կամ տուն կը կազմէ։ Անմիջապէս երկրին տեղական կառավարութեան մէջ պաշտօն վարելով՝ իւր ծառայութեանց հետ ազդեցութիւնն ալ կը մեծնայ։ առ առաւելն մէկ սերունդ անցնելէ վերջը՝ այս նոր ընտանիքը երկրին ամենէն հին ընտանեաց հետ կատարեալ հաւասարութիւն կը վայելէ։ Կ'ըսուի՝ թէ աղնուապետութիւնը այն երկրին մէջ քիչ նախանձ կը շարժէ՝ ուր որոնք որ հարստանալով և կալուածատէր ըլլալով՝ այս կարգին մէջ կրնան մտնել։ «Ոչ ոք կրցած է, ըսած է Պ. ար Մօնթալամպէր, իւր փառաշահան ապագայ Անգլիոյ անուն դրքին մէջ, բաւական պարծենալ այն զարմանալի յօրինուածութեան վրայ՝ որով աւագութիւնը կամ Լոբնէնք իւր կարգերը կը բանայ և կը դատարկացունէ, մեծ քաղաքագէտները, դատաւորները, երևելի ղինուորականներն և հարուստներն իրեն կը ձգէ, առանց ասոնց քիչ չատ հասարակ ընտանիքէ ըլլալը նշկատողութեան առնելու։ Այն Լոբնէնքն ընտանեաց ամբողջ զաւակներն ալ ստորին դասուց մէջ կը թողու, որոնք բնաւ նշանաւոր գործ չեն ըներ և հանճար ու հարստութիւն վաստկելու հետամուտ չեն ըլլար։ Չնայ և եւր ի այս շարժումը՝ որ անընդհատ աղնուապետութեան վերին դասուց մէջ նոր և հանճարեղ սերունդներ կը մտցունէ, և աւելորդներն ու անօգտակարները դուրս կը հանէ, որ ազնիւ և արհեստական ճիւղ տեսնելու կը հաստատէ, ոչ թէ օրէնսդրի, այլ այս երկրին ընկերական և քաղաքական բնագիւման գործընէ»։

Անգղիական աղնուապետութիւնը մշտնջենաւոր յարաբերութիւն և հաղորդակցութիւն ունի ազգին հետ, անոր պէտքերը, իղձերն ու կրքերը կը ճանչնայ, և միշտ ազգը գոհացնելու կ'աշխատի։

Անգղիոյ մէջ իշխանութիւն ունեցող ճշմարիտ դասը

աշխատանքներն է, մենք ինչ խնայողով որ կը հասկը-
նանք այս բառը, այլ ձենթրի (Gentry) կոչուած դա-
սըն է, այսինքն այն միլիոնաւոր ընտանիք՝ որք կալս-
ւածատէր են, և անոր համար երկիրը կը կառավա-
րեն. իրաւամբ ըսած են ոմանք՝ որ եթէ Խորհրդարա-
նը այլ ևս գոյութիւն չունենայ, անտարակոյս Անգղիոյ
սահմանադրութեան արտաքին տեսչութիւնը կամ՝
կարգը տակնուվրայ կ'ըլլայ. բայց իւր էութիւնը չ'ո-
չնչանար. այս ազգին յատկութիւնը միշտ ազնուատե-
տական պիտի մնայ. հասարակաց կարծիքը միշտ ճշ-
բէն (Gentlemen) կոչուած մարդիկները մեծ և կարե-
ւոր պաշտօններ վարելու պիտի կոչէ :

Ճշբէններն են ամբողջ երկրին հաւանութեամբ
Անգղիա կառավարող իշխանութիւնը : Տրովհետեւ ա-
սոնց կարեւորութիւնը մեծ է, համառօտիւ ճշբէնի
նկարագիրն ընենք և քրմէ պահանջուած հանդամանք-
ները նշանակեմք :

Նախ և յառաջ ընկերութեան վերին դասուց տը-
րուելիք դաստիարակութիւնն ընդունած պիտի ըլլայ.
Հասարակաց իրերը կառավարելու պաշտօնը՝ բոլոր
պաշտօններէն ամենէն դժուարին և ամենէն ծանր է :
Անգղիացիք կը ճանչնան՝ որ հասարակաց իրերը կա-
ռավարելու պաշտօնն լաւ կատարելու համար՝ մասնա-
ւոր դաստիարակութիւն անհրաժեշտ է : Անգղիական
բարձր դաստիարակութեան գլխաւոր նպատակն է ե-
րիտասարդը կանուխէն « հրամայելու արժանի » ը-
նել :

Սա՛ ալ ըսենք որ անգղիացիք հարստութիւնը,
մանաւանդ անշարժը, ճշբէնի անհրաժեշտ կը համա-
րին : Որպէս զի իւր անձնական շահուց չըջանալէն կա-
րենայ ելնել, իւր ժամանակը և յաճախ իւր ստակը դո-
հել հասարակաց գործերուն, պէտք է որ իւր ապա-
գայն ապահովելու հոգ չունենայ, մէկ բառով, պէտք
է որ անկախ ըլլայ :

Ճէւրլէնին միայն կալուածներ ունենալը բաւական
է. պէտք է նաև որ այն կալուածոց մէջ բնակի: Մի
միայն այս պայմանով կրնայ իւր կոմսութեան պէտքերը
ճանչնալ, զայն կառավարել և անոր շահերը խորհրդա-
րանին ներկայացնել: « Գաղղիոյ մէջ, ըսած է է Պ. տը
լավէրնեը, երբ կալուածատէր մը մեծ պաշտօն վա-
րել ուզէ, իւր կալուածը կը թողու. Անգղիոյ մէջ կա-
լուածատէրը իւր կալուածոց մէջ կը մնայ »: Յիւրաւի
անգղիացի կալուածատէրը դիւղը կը բնակի. լոնտրա
կամ մեծ քաղաքները կարևոր դործեր հողալու համար
կ'երթայ, շուտով գիւղ վերադառնալ կուզէ: Ինչպէս
պիտի չը սիրէ կալուածը, քանի որ իւր կարևորութիւ-
նը և վարկը անոր կը պարտի:

Համառօտ զուրցելով, ճշմարիտ ճէւրլէնը բարձր
դաստիարակութիւն ընդունած պիտի ըլլայ, հարըս-
տութիւն, մանաւանդ անշարժ հարստութիւն պիտի
ունենայ, ինքզինքը հրամայելու արժանի պիտի յուցը-
նէ, արդարակորով, անշահասէր, իւր հարստութիւնը
հասարակաց շահերուն ղոհելու պատրաստ պիտի ըլլայ.
ոչ թէ միայն պատուաւոր, այլ և խիղճ ունեցող ալ
պիտի ըլլայ: Անգղիոյ մէջ ճշմարիտ ճէւրլէնէն բազ-
մաթիւ են. ուր որ գտնուին՝ կարևոր պաշտօններու կը
կոչուին, իրենց քաղաքացեաց հշտօնատէր և բնակներ-
կայացուցիչներն են:

Անգղիական ազգին ամբողջութիւնը մեծ պաշտօն-
ները վերին դասուց կը յանձնէ. կուզէ որ այս պաշտօն-
ները հաշտ մարդոց տրուին. կը փափաքի՝ որ հաշտ
հոգեւոր ըլլայ, որուն մէջ է Անգղիոյ զօրութեան և հարս-
տութեան մեծ գաղտնիքը:

Քանի որ անգղիացին իւր գլուխն ունի բարի, հա-
րուստ և իմաստուն քաղաքացիներ, այս երկրին ազա-
գայն գրեթէ ասպահով է. ուսմկապետութեան նոր յաղ-
թանակները վտանգ չեն պատճառեր. փոխանակ ընկե-
րական շէնքը դղրդելու՝ զայն աւելի կ'ամրացնեն:

Վ Ո Ս Փ Ո Ր Ի

Ա Ն Ք Ղ Ն Ե Ր Ը

(Շարունակ. Բն. Երև. 427)

Ե.

ՄԼՆԻՄՄԵՍԻ ՊԱՐՏԻԸ

Քանի մ' ամիս վերջը՝ ձմերան մէջ, Մէհէմմէտ երկու հարիւր յիսուն նաւերէ բաղկացեալ նաւատորմի մը տեսչութիւնը Մահմետ փաշայի յանձնեց, զոր սա ալ Տրապիզոնի պարսպաց տակ պիտի խաղացունէր՝ էջէրիֆի ամբարտաւան խօսքերուն Սուլթանին պատասխանը Դաւիթ Կոմնենոսի տանելու համար :

Այս ատեններս Մէհէմմէտ ութսուն հազար հետեւակազօրաց եւ հազար հինգ հարիւր եէնիչերեաց զըլուխը կանգնած՝ կայծակի արագութեամբ Ասիոյ հովիտներէն պիտի անցնէր : Միտքը դրած էր Սուլթանի կողմէն մինչեւ Հայաստանի մօտ երթալ եւ Տրապիզոն ու Պարսկաստան կտրել :

Մինչդեռ Սուլթանը չարունակ կը յառաջէր, Մահմուտ փաշա ալ Սինօպի տիրելու կը ջանայր, այս ծովեղերեայ կարթինէն, որոյ վերջն իշխանուհին Մուրատ Բ. ի սիրելի կիներէն մին եղաւ։ Սինօպ առաջին անգամ իւր կիւրծսն աւերեցաւ քանդեցաւ. այս անգամ չէր կրնար կանգնիլ իւր անկումէն։ Սինօպի այն ատենի իշխանը մինակ հնազանդելով աղատուեցաւ եւ լէնիշէհիւ քաջուեցաւ, որ Սինօպի փոխարէն իրեն տրուեցաւ։

Երբ Սուլթանին զօրաժողով ընելուն լուրը Ուզուն — Հասանի ականջն հասաւ, ի սկզբան չուզեց հաւատալ թէ Մէհմէտ Էջլէրիֆի խրոխտ պատգամաւորութենէն վրէժ առնելու համար պատերազմի կը պատրաստուի։ Բայց երբ իմացաւ որ Մահմուտ փաշայի նաւատորմը ծովեղերեայ քաղաքները աւերելով Տրապիզոնի դիմաց եկած կեցած է, սկսաւ սաստիկ դարհուրիլ։ Եթէ կանուխէն Պարսկաստանի նիզակակցութեան վրայ կը վստահէր, այս օգնութիւնն ալ ձեռքէ կը հանէր, որովհետեւ Մէհմէտ ուղիմադիտական արհեստին մէջ ունեցած ճարտարութեամբ Պարսկաստանի ճամբան կը կտրէր։ Ուզուն — Հասան յառաջելու կամ ետ դառնալու անկարելիութեան մէջ կը դռնուէր։ Երկաթեայ պարիսպ մը կը շրջապատէր իւր սահմանները, եւ Բիւզանդիոյ Սուլթանին անհղ բանակը եւ ոչ մէկ յոյս կուտար իրեն՝ ճակատ առ ճակատ պատերազմելով անոր յաղթելու։ Օր քան զօր վտանգը կը սաստկանայր։ Իւրաքանչիւր իրիկուն պատգամաւորները մամոցի մ'առնուելուն, բանակի մը ջարդուելուն եւ քաղաքի մը քանդուելուն լուրը կը բերէին։ Մէկ շաբաթ վերջն ալ թիւրքմէնիստան բոցերու մէջ պիտի այրէր։ Այս վերջին ճշնաժամուն, Սարա իշխանուհին առաւուր մը իւր որդւոյն սենեակը մտնելով ըսաւ.

— Երբեմն ինձի հաւատալ չուզեցիք. հիմայ կը տեսնէք որ Մէհմէտի երեք պարագերն են սրիւն,

երկաթ եւ հուր :

— Աղէկ գիտեմ, բայց ի՞նչ ընեմ, ի՞նչ միջոց գըտնեմ :

— Պէտք է հնազանդիք պատասխանեց Սարա :

— Երբէ՛ք :

— Այո՛, պէտք է հնազանդիք, եթէ ոչ ձեզի, գէթ ձեր ընկերներուն համար Եթէ ձեզի հետ այս կերպով կը խօսիմ, մի՛ կարծէք թէ վախնալուս համար է, կեանքս այն վրանքին մէջ է՝ յորում իմ ընտանիքս կը բնակին. այլ որովհետեւ այն ընտանիքը կեանքէ աւելի սիրելի է ինձ, եւ եթէ այդ յիմար եւ անզոր ապստամբութեան մէջ յամառիք, գիտցած ըլլաք որ Մէհէմմէտ ձեր տղաքներէն եւ ոչ մին կենդանի պիտի թողու :

Ուշուհ — Հասան գլուխը ծռեց . գիտէր թէ իւր մայրը ո՛րչափ իրաւունք ունէր :

Սակայն քիչ մը լուռ կենալէն վերջը պատասխանեց.

— Աւելի կը սիրեմ մեռնիլ, քան վատ հնազանդութեամբ անպատուիլ : Նոյն իսկ Մէհէմմէտ ալ զիս պիտի արհամարհէ՝ եթէ ետ քաշուիմ :

— Անշուշտ, եթէ դուք ալ անոր չափ զօրութիւն ունենայիք : Բայց տակաւին կ'անդիտանայք մեր վերջին թշուառութիւնները Համզա՛ Բումբիի պէյլէրպէյը էրզրումի ճամբուն վրայ ֆառի — Հիսար ամրոցն առաւ :

— Ուսկի՞ց իմացաք .

— Իմացայ Համզա ամեն անցած տեղերը սարսափելի խժդժութիւն կը գործէ Երկուօր չանցած Սուլթանը էրզրում ալիտի մօտէ Իւր ահեղ բանակին գէմ ի՞նչ զօրք պիտի հանէք : Մեր հաւատարիմ թիւրքմէնները ամենքը մէկտեղ պիտի կորսուին զմեզ պաշտպանելու համար, բաց ասով հանդերձ երկիւրն ալ պիտի աւերի Հաւատա-

ցէք խօսքերուս, Հասան, Մէհէմմէտ աւելի հպարտ
քան կատալի է. աղաչանքով կարելի է զայն 'ի գութ
շարժել, և հպատակութեամբ ալ պատերազմելէ ետ
կեցունել. : Իւր առջև նուաստանալէ կը խոր-
շիք. լաւ. դուք այր և զինուոր էք, մինչդեռ ես կին
և մայր եմ. ձեր փրկութեան համար ամեն բան յան-
ձըն առնելու պատրաստ եմ:

— Այս բռնաւորին առջեւ պիտի երթար:

— Մուհամմէտ պիտի յիշէ՝ թէ ես կայսեր աղջիկ
և քոյր եմ. : Ինձի ուղեկից տուէք ֆիւրտիսթա-
նի և Չիկագածագի պէյերն և Շէյխ Հասանը. ես կ'ե-
րաշխաւորեմ որ կրնամ նպատակս յաջողունել:

Իշխանը չէր ուզեր և կը վարանէր. բայց վեր-
ջապէս Սարայի թախանձանաց չըդիմանալով՝ զիջա-
ւանոր պահանջմանը, և իրեն համար գահաւորակ մը
պատրաստել տուաւ. ընկերներն ալ ձիով անոր պիտի
ուղեկցէին,

Իշխանուհին ձիւնապատ և սառուցեալ գետերով
լեցուն գաւառէ մ'անցաւ. դարաւանդներէ և բլուր-
ներէ իջաւ ելաւ. խիստ զօրեղ էր. մատակ ջորիներն
ալ բնաւ չէին սայլածքեր. երկու աւուր մէջ Ուզուն
— Հասանի մայրը Մուհամմէտի բանակին դիմաց կը
գտնուէր:

Սուլթանին և իւր Հալիֆ վրանները գեղեցիկ ցան-
կերով շրջապատեալ էին: Վրաններէն տասն և հինգը՝
որք խիստ պարզ էին, պաշտօնէից յատկացեալ էր,
ուրիշ երկուք ալ՝ մին ոսկեհուռն մետաքսէ, միւսն
ալ թաղեայ՝ բայց ոսկեղէն նկարներով զարդարուած,
Սուլթանին վերապահեալ էին:

Այս շրջանակէն դուրս կը բանակէին զօրաց դա-
տաւորութեան և դատաստանադրի պաշտօն ունեցող
աղաներն և Կէհեմեթը, Երայն մեծամեծները, որք են
տախաւապետը, գանձապահը, արքունեաց սպարա-
պետը, դիւանի անդամները, Բեքէրն չորս վէզիրները,

(այսպէս կը կոչուին՝ վասն զի դիւանի սրահին մէջ նշուած լու արտօնութիւնն ունին այն գմբէթին տակ՝ որ դիւանը կը լուսաւորէ), 'ի նշան իրենց աւագութեան ձիու ազի կրող ուրիշ վէզերներ, մասնաւորապէս Սուլթանին ձիերը դարմանելու պաշտօնն ունեցող Խառապետները, որք արապ, թիւրքմէն և պարսիկ կ'ըլլան, և Զաւաշներ :

Սարա իշխանուհին Ուզուն — Հասանի զօրաց տըկարութիւնը միտքը բերելուն հետ՝ Մէհէմմէտի բանակին կանոնաւորութեան վրայ զարմացաւ :

Սուլթանը իշխանուհւոյն գալը ըսածին պէս հրամայեց որ զանիկա ներս մտցունեն և հետը խիստ մեծ պատուով վարուին : Թոյլ չը տուաւ՝ որ իշխանուհին գալ իւր առջև խոնարհի, ընդ հակառակը ինք զանիկա դիմաւորեց՝ « մայր իմ » կոչելով : Մէհէմմէտ Շէյխին ալ մեծ յարգանք ցցունելով՝ անոր « հայր » տիտղոսը տուաւ :

Բայց երբ Սարա Մէհէմմէտէն միտքը դրած շնորհքը խնդրեց, Սուլթանը դէմքը խոժոռեց և սուր ձայնով պատասխանեց .

— Դաւիթ կայսեր հպարտութիւնը ոտիցս տակ պիտի փչուի, և Տրապիզօնի Կայսրութիւնը պիտի վերջանայ :

— Թշուա՛ւ եղբայր իմ, դուչեց իշխանուհին :

— Իսկ երիտասարդէ մը յանդուգն ապստամբութիւն գրգռեալ Ուզուն — Հասան որդւոյդ կը ներեմ :

— Մէհ, ըսաւ Սարա, զձեղ վեհանձն և գթասիրտ կարծելու իրաւունք ունէի :

— Մայր իմ, ինձի շնորհակալ ըլլալէ յառաջ՝ պայմաններս իմացի՛ր . . . : Որդւոյդ դէմ արձակած վրձիւս՝ որչափ ալ քեզի սաստիկ երևի, կ'երգնում՝ որ քու արժանեացդ և առաքինութեանցդ համար տըրուած շնորհք մ'է . . . : Տրապիզօնի վրայ պիտի քալեմ, անկէ կոմսենոսեանները պիտի հալածեմ, և Ու-

զուն — Հասան՝ իր յանցանքը քաւելու համար՝ իւր զօրաց գունդերը բանակիս հետ պիտի միացունէ այս արշաւանքին մէջ :

— Ի՞նչ, իմ որդիս իւր ընտանեաց կործանման օգնելու պիտի դատապարտուի : Ուղուն — Հասան եղբօրքս դէմ՝ զէնք կրնայ առնուլ : Ես Տրապիզոն ծնած եմ . . . : Եղբայրս և եղբօրորդիներս են Տրապիզոն թաղաւորողները, և դու կ'ուղեա զանոնք գերի և ստրուկ ընել . . . :

— Դիտցի՛ր որ եթէ պայմաններս մերժես, եթէ Հասանի խորհուրդ տաս՝ որ իւր ապստամբութեան մէջ յամառի, այն ատեն ոչ միայն եղբօրդ ընտանիքը աքաղի և գերութեան պիտի մատնուի, այլ նաև քու կիներդ, քու որդիդ, Էշէրիֆ և իւր եղբայրներն ալ և փոխանակ կայսրութիւն մը ջնջելու՝ ազատ թիւրք մէնիստանն ալ աշխարհի շրջանակին մէջէն պիտի աւրեմ : Մ'այր իմ, քեզի խորհելու ժամանակ կուտամ միայն յիշէ՛ որ ժամերս անգին են, և պէտք է որ երեք օր, չանցած քու որդւոյդ պատասխանն ընդունիմ :

Սորա մեկնեցաւ առանց ուրիշ շնորհք ընդունելու :

Մէկ գիշեր անքուն մնալով՝ Մէհմէմէտի պայմանները և Ուղուն — Հասանի այն պայմանաց հնազանդելուն կամ՝ չհնազանդելուն հետեանքները կշռելով՝ որոշեց որ բուժելիի պէյը Ուղուն — Հասանի զրկէ՝ Սուլթանին խօսքերը անոր իմացնելու համար :

Էշէրիֆի առաջին մտածմունքը դիմակալութիւնն եղաւ : Կուղէր ազատ մեռնիլ իւր զօրաց մէջ՝ բայց պատերազմելու անկարելիութիւնը տեսնելով՝ հնազանդեցաւ : Երկու իշխանները՝ Հասան և Էշէրիֆ, սըրտերնին տխուր՝ երկու զօրաւոր դնդերու գլուխն անցած՝ դէպ 'ի Մէհմէմէտի բանակը առաջնորդող ճամբան բռնեցին :

— Ո՛հ, կ'ըսէր Էշէրիֆ իւր հօրը, Աննա կոմսե

նոսի դահ մը տալ երազել, և իւր թշնամեաց օգնել իւր կայսրութիւնը կործանելու, իւր պալատը այրելու և թերևս իւր կենաց ալ սպառնալու համար:

— Որդեակ իմ, պատասխանեց Հասան, Դաւիթ շատ իրաւունք ունի զինքը ընկճող թշուառութեան բոլոր ծանրութիւնը քու վրայ ձգելու, մեր կործանումը իւր գերդաստանը ազատ չը պահեց, և ոչ մէկ անձ նախան զոհ չը կրնար Դաւիթի գերդաստանը Մէհէմմէտի կատարելիք ասպատակութենէն և աւերմունքէն ազատել: Անատօլուի թերակղզւոյն տիրող Սուլթանը չը կրնար թողուլ իր տէրութեան սահմանին մէջ այնպիսի յունական անկախ իշխանութիւն մը՝ որ շարունակ մեղի կամ վիհէնայի և ճենովայի դքսութեանց հետ դաշնակցի: Եւքսինեան Պոնտոսը և իւր ափունքները՝ Վոսիփորի և Բիւզանդիոնի մէջ ասոնց նաւահանգստին տիրողներուն ձեռքը պիտի անցնէին:

Էշէրիֆ Լուլթիւն պահելով՝ հօրը քովէն կը քալէր:

Ասոնցմէ հեռի չէին ծառայող կանայք և Բանայիա ալ, որոց կուրկան կ'առաջնորդէր: Դժուարին ճամբու մը պատահած առեւտրին՝ բարձրահասակ կուրկանը մանկամարդ աղջկան ջորիին սանձը կը բռնէր, և վրտանգաւոր տեղերէն չանցած՝ անկէ չէր հեռանար:

Ռւզուէն — Հասան և իւր ուղեկիցները իրիկուան դէմ բանակը հասան: Սարա իւր ընտանիքը Մէհէմմէտի ներկայացուց, որ խիստ վեհանձնաբար ընդունեց իւր՝ նիդակակից տիրոջ սիրտը արժանացուցած յաղթեալ մարդիկները:

Հետեւեալ առաւօտ, ամբողջ բանակը ճակատաժողովէն մեկնեցաւ, և անմիջապէս Պարսկաստանի ճամբէն խոտորելով՝ Սև Մովու ճամբան բռնեց:

Առջեւէն կը քայլէին սուրերով և տէգերով զինեալ եէնիչերիք, որոց առջեւէն ձիու հինայով ներկեալ մազեքը կը տանէին, ետեւէն ալ ոսկեղէն ժապաւէններով

դարդարեալ եօթն դրօշներ, Յետոյ կուգային փողա-
հարները. թմրակահարները ոսկեղէն շղթայներով վղեր-
նին կախած էին թմրուկներնին, Չորս հարիւր «ուշ» կամ
թիկնապահ սուլթանը կը շրջապատէին՝ ձեռքերնին
դրօշ և կապարճ բռնած : Վերջապէս, նոյն ինքն Մէ-
հէմէտ կուգար պարսիկ ձիու վրայ նստած, որուն
դունաւոր բաշը արեգական ցոլքերուն պէս աչքերը կը
շլացունէր : Բանակին ստուար մասը, այսինքն, ութսուն
հազար «ուշ» գունդագունդ կը յառաջէր. 'ի յետկուսէ
կըքալէին բանակին ծարաւն անցնելու համար տիկերնին
միշտ լեցուն պահօղ շրկիրները, յետոյ արքունի դանձերն
և սպանները կրող երեք հարիւր կարգ. ջորի, իւրաքան-
չիւր կարգ եօթնական ջորի : Ինը հարիւր ձի, պարէն-
ներով և կաշմածներով բեռնաւորեալ երեք հարիւր
կարգ ուղտ, զէնք պատրաստելու համար հարիւր զի-
նագործ, այնչափ ալ ռահվիրայ ճամբայները շտկելու
համար, ականահատներ և թնդանթածիգ զօրք :

Այս ահադին բազմութիւնը յառաջ խաղաց Մէհէմ-
մէտի հրամանաւ, և աննման արագութեամբ ձիւներով
դոցունած ճամբայներէն անցաւ. առջեւէն խիստ մեծ
դժուարութեամբ երեք հազար ռահվիրայ ճամբայ կը
բանային :

Սուլթանը իւր զօրքերը քաջաւերելու և յողնու-
թիւնը արհամարհելու օրինակ տալու համար՝ անոնց
հետ հեախոտս կը քալէր խիստ դժուարուտ ճանապարհ-
ներէն և վտանգաւոր տեղերէն :

— Որդեակ իմ, ըսաւ օր մը Սուլթանին Սարա իշ-
խանու հին, որ գահաւորակով բանակին հետ կ'երթար,
այս թշուառ Տրապիզոն քաղաքին համար իշպէս այդ-
չափ յօգնութիւն յանձն կ'առնուս :

— Մայր իմ, պատասխանեց Մէհէմմէտ, իշլամու-
թեան սուրը ինձի յանձնուած է : Այս յողնութեանց,
դժուարութեանց եւ վտանգից չնորհիւ է՝ որ լռել կամ
պարէնադրժան հասարակ տիպոսին կրնամ արժանանալ :

եթէ այսօր կամ վաղը մեռնիմ առանց այս տխուրը հետս դերեզման տանելու, ինչպէս պիտի համարձակիմ Ստուռոյ և մարդկան առջև երևելու,

Մէհէմմէտ կենացը միշտ անդամ իւր կրօնքը պատրուակ բռնեց՝ ըրած աւերմունքները արդարացնելու համար:

Հոսկ ուրեմն, Սուլթանը՝ գմբէթներով, աչտաբակներով, միջնաբերդերով եւ թօքաթի կապարով ծածկուած զանգակատուններով զարդարուած սքանչելի Տրապիզօն քաղաքը տեսաւ:

Տրապիզօն, ՚ի հնումն թարգէզիւս, որոյ վրայ Գլսենօթօն կը խօսի, տրապիզի ձև ունենալուն համար այսպէս կը կոչուէր:

Միայն այս մայրաքաղաքին չքեղութիւնը չէր աւարառութեան յուսով կանխաւ արբեալ Մէհէմմէտ Բ. ի զօրքերն իրեն ձգողը, այլ նաեւ իւր շրջակայ երկիրներն ալ առաւ գարի, ցորեան, եգիպտացորեն և ծըխախոտ կային: Այս բերրի գաւառը՝ լի ձիւնապատ սրածայր լեռներով, գետակներ և առուներ կը գլուխուն, որք դաշտաց մէջ սքանչելի զովութիւն մը կը սփռեն:

Մէհէմմէտի երկու հարիւր յիսուն յուկանաւերը Տրապիզօնի դիմաց կեցած պատրաստ էին Հունգարացի Օրպանի ձուլած զարհուրելի կործանիչ գործիքներով քաղաքը ումբակոծելու: Պարօպաց տակ կեցած էին Մէհէմմէտի զօրքերը, և նշանը տրուելուն կ'սպասէին քաղաքին վրայ յարձակելու համար. արդէն դաշտերը քանդելու և ասդիս անդին ասպատակելու սկսած էին:

Սինոպէն ելնող յոյն գաղթականաց մէկ հատուածը հիմնեց զՏրապիզօն. Պոնտոսի թագաւորք զայն նուաճեցին, Միհրդատի անկմանէն վերջը Հռոմէայեցիք տիրեցին անոր, և Պոնտոս — կապապով իրա կոչուած գաւառին մայրաքաղաքն ըրին: Երբ Գաղղիացիք և Պոլիս առին, Տրապիզօն իւր մթութենէն ելաւ Ալեքսիս

կոմնենտսի կամօք, և նոր տէրութեան մը մայրաքաղաքն եղաւ. Տրապիզոն երկու դարէ 'ի վեր հաստատուն էր, երբ Մէհէմէտ ուզեց՝ որ զայն աղատ և քրիստոնեայ քաղաքաց թուոյն մէջէն վերցունէ :

Շրջանակէ :

ՀՐԱՊԱՐԱԿԱԽՕՍՍՈՒԹԻՒՆ

(Շարահայտութիւն. ՏԵ՛՛՛՛ ԵԴԵ՛՛՛ 277)

ԳԼՈՒԽ Դ.

ՀՌԵՏՈՐԻՆ ԿԱԶՄԱԿԱՆ ՏՐԱՄԱԴՐՈՒԹԻՒՆՔ ԲՆԱԿԱՆ ԵՒ

ՍՏԱՑԱԿԱՆ

Հռետորին դադարներ ունենալ, եւ վսեմական դարձուածովք բանից ու երկայն եւ քաղցրահնչիւն պարբերութեանց մէջ լեզուի առատութիւն թափելով՝ ունեցած դադարները վայելչապէս բացատրել գիտնալը բաւական չէ. պէտք է որ խօսքը յօդաւորել եւ ձառն արտասանել գիտնայ. Զայնի եւ չարժման կամ հռետորական գործողութեան բարեյարմարութիւն ալ պէտք է հռետորին. ճարտասանութեան մէջ յաջողելու շատ մեծ բան, յորում բնութիւնն ուրիշ ամէն բանի պէս շատ դործ կը տեսնէ, բայց արուեստն ալ մեծ բաժին ունի. Ուստի այս բանիս մէջ թէ բնական նախապատրաստութիւնը զարգացունել կրնայ ըլլալ, եւ թէ արուեստով ստանալու հնարք մը կայ :

Ա. Ձայնի վրայ.]

Ձայնը հանդերձ այն ամէն գործարաններով՝ որ զինքը դուրս կուտան եւ եղանակներու կը բաժնին, հոնտորին գրխաւոր գործիքն է, որոյ յատկութիւնն է ապէս կախումն ունի կրծոց, կոկորդոյ եւ բերանոյ կազմուածքէն։ Արուեստն այս կազմուածքը աշխուպնելու մեծ ուժ մը չունի. բայց շրն-չառութիւնը, ձայնի ձգումը եւ արտահնչիւնը կատարող գործարանական շարժմունքները դիւրացունելու եւ զօրացունելու համար մեծ բաներ կրնայ ընել։ Ասոնք մասնաւոր կըրթութեան առարկայ ընել պէտք է։

Ինչպէս երգելու՝ անանկ ալ խօսելու համար օգտակար է շունչ հանել ու գործածելը գիտնալ, որպէս զի կարելի ըլլայ երկայն ձայններ քաշել եւ ամբողջ պարբերութիւն արտասանել առանց շունչ հատնելու եւ առանց օդ առնելու, որ թէպէտ թոքերուն պէտք է՝ բայց անխորժ ընդհատումն կը պատճառէ։

Պէտք է որ շատ շուտ եւ ակտիւ տան խիստ բարձր կամ շատ բորբոքմամբ խօսելէ զգուշանան, որովհետեւ եթէ սկիզբները ձայնի բռնութիւն ընենք, շուտով շունչերնիս պիտի հատնի, ձայներնիս մարի եւ որկորնիս կերկերի, եւ չը պիտի կրնանք առաջ երթալ առանց նորէ նոր ձայնի բռն ընելու, որմէն թէ լսողին անհանդուածութիւն պիտի դայ եւ թէ խօսողը ինքզինք պիտի հատցունէ։

Այս նախզգուշութիւնները սնտոի կը թուին, բայց իսկապէս մեծ կարեւորութիւն ունին, եւ աշխատութեամբ, կըրթութեամբ եւ մարձեր ընելով կրնանք սորվիլ։ Սակայն ուրիշներուն հրահանգները մեզի առաջնորդ ըլլալու են, որոնցմէ օգուտ տեսնելու համար՝ պէտք է որ հրապարակաօրութեան մարտապետի առջեւ բարձր ձայնով ճառի յաճախ ընթերցուածներ եւ արտասանութիւններ ընենք։

Գերասաններու համար որչափ հարկաւոր է այն վերժուութիւնը, աւելի եւս հարկաւոր է բանասիրութեան, հարա-

սանութեան եւ աստուածաբանական դասույ պարագայ աշակերտն ր. ւ. համար :

Հին եւր մ. ծ կարեւորութիւն կուտային այս վարժութեան, ինչպէս կը տեսնուի Կիկ'րոնի եւ Կոնստիլիանոսի հրահանգներուն մէջ, ձարտարախօսութեան կէտն այս վարժութիւնը ստանալու վրայ կը կայանար. եւ կըսուի՝ թէ Ռիմոսթենէս այս կողմանէ առաջին հետադիմ էր :

Ձայնի անուշ հնչիւնը կոկորդի շարժմութիւններէն կուգայ. կոկորդը ձայն կը հանէ եւ ծաւալելով ու կծկելով կերպ կերպ եղանակներ կը կատարէ : Ուստի նախ եւ յառջ կոկորդը բարեյարմարութիւն ունենալու է իւր դնդերքներովը, անտաներով, մաշկովն ու թելերովը, որք ձայն հանելու պաշտօնն ունին, ինչպէս որ ուղեղին փաթոյթը հաւանականաբար խորհուրդ չի նկատու պաշտօնն ունի : Այս երկու դործողութեանց մէջ ալ դործարաններուն իրենց երեւան բերած արդիւնքներուն հետ ունեցած յարաբերութիւնը անթերի կերպով չենք տեսներ, եւ որչափ ալ գործիքն իս չափ դործածենք, բնաւ դործողութեան ինչպէս չենք իմանար : Սովորութիւնը եւ փորձն է որ մեզ կը սորվեցունէ գործիքն իս դիւրաւ եւ յաջողակ դործածելը : այս կողմանէ մեր վարժ լինելը բոլորովին սովորութեամբ է :

Մարդակազմական նրբին հետազոտութիւնք այս մասին բան մ'երեւան հանած չեն : միայն մենք կը պնդենք թէ ամէն ձայն իւր բնական հնչիւնն ունի, եւ երեք աստիճանի կը բաժնուի, ջած, միջակ եւ բարձր. եւ այս երեքն ալ իրենց միջիններն ունին : Միջակը կամ ֆլուաբաժը ճառարասելու աւելի յարմար ձայնն է, չափ կը դործածուի, եւ եթէ լաւ հնչուի լսելի կըլլայ հնչուներն ալ : Ամենէն աւելի աստիճանի եւ զմայլելի է, եւ խորհրդածելու ալ արեւելք չըլլար, որովհետեւ սանդղոց միջաստիճանն ըլլալով՝ դիւրաւ կեղծ կիջնէ եւ երկու կողմ կ'երկնայ : Այս աստիճանի ձայնը իւր զիրքին նայելով չափ մեծ դիւրադարձութիւններ ունի, որով հնչման միակերպութիւնը վերնալով կը զարթոյցանէ ունկնդրաց ու շարժութիւնը որոց քնանայր խիստ չուտ է :

Բարձր ձայնը, առջի բերան թէ եւ սլայծաւ, բայց երթալով քիչ կըլլայ, որչափ առաջ երթայ կը նիհարնայ, սուտ կամ ոնգական մութ ձայնի կը փոխուի ու ալ չը լսուիր :

բաւական տաղանդ , բաւական առոյգ ուշիւութիւն , շատ մաքուր լեզու եւ հնչումն կուգեմ որ այս վտանգէն դառնայ կամ աղտոյ :

Յաճ ձայնը դժուար կ'ըլլէ եւ միշտ գէտ 'ի վար կը նայի իշնել , սկիզբները ծանր եւ վեհախառական կըլլայ , բայց երթալով կը մեղմանայ եւ միակերպ կըլլայ : Այս ձայնին թեւերը չքեղ են , բայց եթէ երկայն շարունակէ չափազանց կ'ստուարանան , շուտ կը յոգնի խօսողը եւ չհասկցուելու հնչիւններուն համար կը քնանայ լսողը : Եթէ խոչոր , ու ժով եւ պոյծառ հնչուելու ըլլայ՝ այն ատեն ի՞նչ պիտի ըլլայ : Այն ատեն թմբուկը պիտի պատռէ՝ եթէ ամանը պղտիկ ըլլայ , եւ եթէ արծաղանդ ունեցող խոչոր սրահի կամ տաճարի մէջ հնչուի , ամէն կողմէ եկած դարձած հնչական անիքներ իրար պիտի խառնուին : Եթէ հոետորն արագ խօսի խլացուցիչ խառնաշփոթութիւն մը կամ գոչմանց կերպ մը քոս պիտի դոյանայ :

Հոետորին համար , ուրեմն , միջապախձան ձայնը գործածելն է օգտակար , որովհետեւ շատ կերպ դիւրադարձութիւններով արտասանութեան շատ կերպեր ունի : Եթէ մարդ յաջողակ վարժապետի առջեւ իմաստալից դրուածները իրքեւ ատենախօսութիւն բարձրաձայն արտասանելու շատ կ'ըթու թիւն ընէ , ձայնի զիւրադարձութիւնը կ'ուսանի , ուղածին պէս ձայնը կը գործածէ , եւ , ինչպէս երգիչները ամենայն զիւրութեամբ կընեն , հոգւոյն շարժման , զգացման կամ խորհրդածութեան համեմատ աստիճանէ աստիճան ձայնը կը տանի կը բերէ :

Գործարանական ու իմացական կենաց գործերուն մէջ , յորում գործարանները բնական յարաբերութեամբ իմացականութեան կը ծառայեն , բնածին հանդիսութիւն մը կայ , որ մարդուս կ'ազմուածքէն յառաջ կուգայ , հոգիէ եւ մարմինէ բաղկացեալ ըլլալուն համար :

Ասոր համար է որ 'ի կրից շարժեալ սրտին բոլոր տպաւորութիւնները , զգացմունքները , դողումները , ինչպէս նաեւ մտաց ամենանուրբ գործողութիւնները ձայնին մէջ իրենց յատուկ հնչիւնը կը գտնեն , ինչպէս բարբառոյ մէջ իրենց յատուկ նշանը կամ բառը :

Ինչ որ ալ ըլլայ ձայնի հնչիւնը , ցած , միջակ կամ բար-

ձրր, ունկնդիր չահողն եւ ունկնդրայ ուշադրութիւնը դիւ-
րաւ գրաւողն այն ձայնն է՝ որուն անուն մը տալու համար
պէտք է ըսենք համադրական Յայն: Կարելի չէ յայտնել թէ ինչ
բան է ասիկայ. յատկութիւնն է լսուելու չնորհք մ'ունենա-
լը. ունկնդրին միտքը իրեն քաշելու եւ ասութեանը զմայլե-
ցնելու ուժ մ'ունի: Գաղտնի դօրութիւն մ'է՝ որ խօսքին
մէջ կը կենայ, մէկէն 'ի մէկ կամ կամայ կամայ ականջին
մէջէն մտիկ ընողին միտքը կամ սիրտը կը թափանցէ, կը բեր-
կրեցունէ շարունակ անանկ որ ոչ միայն մտիկ կընեն լսո-
սուածը, այլ եւ կընդունին եւ կը գրկեն վատահութեամբ:
Աս անանկ ձայն մ'է՝ որ թէ խօսողին եւ թէ լսողին գրողու-
մունք կամ սէր կը թելադրէ, այնպէս որ խօսքը լսողին հո-
գւոյն մէջ դարձադարձ արձագանքներ կը գտնէ, եւ կը հաս-
նի մտաց կամ սրտի:

ձառին արդեանց վրայ մեծ գործ կը գործէ համակրա-
կան ձայնը, մասնաւանդ յորդորակներու համար:

Ուրիշ կողմայ այս յատկութիւնը, որ, մանաւանդ, ա-
րուեստով ձեռք բերելը կարելի չէ: Ստույգ է՝ որ ձայնի
գործարանին բնական կազմուածքը մեծ գործ կը տեսնէ,
ինչպէս կը պատահի երգելու մէջ, բայց հոգին ալ շատ բան
կը տեսնէ իւր զղացմունքովը, մտածածովը եւ զբացածը բա-
ցատրութեամբ ուրիշներուն ալ հաղորդելու համար ըրած
ճիւղերով: Որ եւ է կիրք պարզ ու վառվռուն կերպով
յայտնուելուն պէս՝ համակրութիւնը կը դոյանայ: Երբոր ուն-
կնդիրը կը տեսնէ՝ որ հետտորը կամ բեմբասացը ճշմարտա-
պէս բորբոքեալ է, բորբոքումը իրեն կը քաշէ հաղորդական
տենդի պէս, եւ կ'սկսի անոր պէս եւ անոր հետ զդալ: Այս
ատեն գոգցես երկու լար նուազարանի ներդաշնակ կրկն
երգելու. եթէ ունկնդրի առջեւ ճշմարտութիւն մը կամ բա-
րիք մը պայծառ եւ կենդանի բացատրէ հետտորը, եւ ցու-
ցնէ վրան թէ ըսածը կը հասկնայ կամ կզգայ, ունկնդիրը
յանկարծ միտքը բացուելով կամակար կը սլաշարուի եւ հեշ-
տանօք խօսուածը կ'ընդունի: Սյսպիսի դիպաց մէջ ապա-
ցուցի զօրութիւնը ձայնը կը կենդանացնէ, կը հողեւորէ
կ'այլակերպէ, եւ արտասանութեան ուժով թէ հաճոյական
կընէ եւ թէ ազդոյ, ինչպէս որ գեղեցիկ հոգին կամ նշա-

նաւոր խելքը հասարակ կամ տղեղ դէմքը աղին գեղեցիկ կըցուցնէ : Ուստի հոնտորը իւր ձայնին համակրական ուժ տալու համար , եթէ բնականին չ'ունի , ինչ որ պիտի լսէ՝ աշխուժիւ ըսելու է , եւ ըսածին վրայ ինք զդաժուելու է որ ուրիշին ալ զգացունէ . այս է հնարքը : Ասկէ զատ սըրտին մէջ գեղուն եղբայրսիրութիւն եւ զթաժութիւն ունենալու , եւ ունեցածը ցուցնելու փափաք կրելու է : Ձայնին համակրականութիւն տուող առաջին բանը հոգւոյն բարեամբութիւնն է :

Արուեստից հրահանգը յայսմ անգրական է . Յուզուելու , սաստիկ զգալու , խօսքի եւ շարժման մէջ խանդ եւ աշխոյժ ունենալու համար հրահանգ չ'որուիր : Սուրճը , pectus , կընէ այս ամէնը , եւ կուրծքն է ճարտասան ընողը . pectus est quod desertum facit : Ձայնը ամէն ել եւ էջի աստիճաններ դիւրապէս յարմարցունելու համար արուեստի եւ կրթութեան հնարքները ընդունելով հանդերձ , որպէս զի եւրաժշտի կամ դերասանի պէս իրենց համար վարժ դորձիք մ'ըլլայ ձայներնին , կը յիշեցունեմ՝ թէ ամենադեղեցիկ եւ բարեյարմար դորձին ակար եւ մեռեալ կըլլայ եթէ կենդանութիւն տուող հոգի կամ խանդ չկենայ մէջը , եւ թէ ով որ կրիւք , զդացմամբ եւ յախշտակուելով կը խօսի թէ եւ մշակեալ չըլլայ , պատրաստուած չըլլայ , կրթութիւն չունենայ եւ մինչեւ իսկ ձայնի դորձարանի կողմանէ ալ պակասաւոր ըլլայ բնական կերպով ձայնի ել եւ էջ եւ դիւրադարձութիւն եւ ըսելիքին վայելչապէս յարմարող դեղգեղանքներ կը գտնէ : Ասիկա բնութեան յանկարծացայտ դժբութիւնն է՝ զոր արուեստը երբեմն աւելի կը տկարացունէ կամ կ'աւրէ : Արուեստը օգտակար է աւելի անոնց՝ որ թղթի վրայ գրուած ճառ մը կը կարդան , կամ բերնուց կը զրուցեն , արուեստին հետ բնականը խառնուելով աւելի մեծ արդիւնք կրնայ յառաջ գալ : Բայց սակայն , վերջապէս , բնական չեղածը կեղծիք է , բնականին նմանել է , արուեստական է : Բնականը ըստ ինքեան միշտ մեծ արժէք ունի :

Ասոր համար է՝ որ յանպատրաստից ճառը , եթէ պէտք եղածին պէս ըլլայ , աւելի ազգայ եւ թափանցիկ կըլլայ քան թղթի վրայ կարդացուած կամ դոց զրուցուած ճառը : Յանպատրաստից ճառին մէջ արուեստը քիչ կըլլայ , եւ ճարտա-

բախտին յաշխատեալ ու խանդավառ վիճակը բնական կերպով ձայնից յարմար եւ եւ էջը, ատոյգ գիւրդարձութիւնը եւ բարեզգած արտասանութիւնը կը դառնէ :

Բ. Արտասանութեան վրայ .

Արտասանութիւնը խօսքը հասկցուելու կամ մտիկ ըլլալու համար ամենակարեւոր բանն է՝ ձայնը կամ ձայնաւորը՝ բազմաձայնի սպիւտորիչ ալիւայլութեան հետ համաձայնեցունելն ողն է : Սա աշխատի վանկեր կը չինէ՝ որ բառից յօդանորութեամբ իրարմ կապուած կըլլան : Ըստից չդիտայաչարը կը չինէ յօդաւոր կոչուած բարդաւոր :

Մարդն որ խօսելու բնականն ունի, բնական կերպով կը խօսի այն լեզուն ու կը հասկնայ եւ ինչպէս որ կը հասկընայ : Արտասանութիւնը, բոլորովին ընադդալան եւ ինքնապաճօյճ, ձայնի գործարաններուն կազմակերպութենէն եւ իրենց չորջր եղողներուն արտասանելու կերպին վարժուելէն կախումն ունի : Յարկմն բնութիւնը այս բանին մէջ ալ մեծ մասն ունի : Իսկ աշունատն ալ գործ ունի, թէ գործարանի թերութիւն կ'ուզէ, կամ յոռի սովորութիւն կը խախտէ, եւ կամ կը սղակեցունէ, եւ թէ ի բնէ քաջայարմար արամալորութիւնն աւելի եւն կը զարգացունէ եւ կը կատարելագործէ : Գեմութենէն, առաջին ճարտարախօսը հին դարունց, որոյ անունը իբրեւ հռետորութեան ծածկագիր մնացած է աշխարհի վրայ, նշանաւոր օրինակ է ըսածնուն : Սա արտասանութեան մէջ կերպ մը խառնակութիւն ունէր՝ որ կակաղելու կը մօտենար, ծովեղերքը բերնի մէջ լինձ դրած աղաղակաւ խօսելով բնական թերութեան յաղթեց : Խիճերը կ'ստիպէին զինքը՝ որ ըմբոստ գործարանին խոչընդոտներուն յաղթելու համար տւելի ջանք կամ բռնութիւն ընէ : ալիքներուն գոչիւնն ալ կ'ստիպէին զինքը որ ինք իւր ըսածը հատկապէս համար աւելի յստակ եւ մեծաձայն խօսի : ասանկով հրապարակի վրայ բաղմամբն եւ խառնիճադան բաղմութեան անջեւ բարձրաձայն խօսելու վարժուեցաւ :

ճողովաբանութեան վարժապետներ արտասանութեան մեծ կարեւորութիւն կուտան, եւ իրաւունք ունին, չեղուն յատակ եւ անուշ արտաբերութեան կոորելու համար օրինակը վրան վարժապետին առջեւ կրթութիւններ պէտք է ընել:

Նախ ձայն հանելու մէջ պէտք է ձայնին ելլելուն ամեն աստիճաններուն մէջ ելլել իջնելու, բանալու դողելու, եւ ըստ պարագային ուժովցնելու մեղմացունելու կրթութիւն ընել, եւ միշտ ալ ճիշդ հնչելով՝ որ մի դուցէ՛ ականջ խաթէ:

Յետոյ լեզուին առողջանութիւնն ալ նայելու, եւ երկար ու սուղ բառերը դիտելու է հնչման մէջ, ինչպէս երգելու առան կընեն, որով խօսքը այլեւայլութիւն, շարժումն եւ չափակցութիւն կ'ատանայ: Խօսքով կամ գրելով եղած պարբերութիւնը ճիշդ երաժշտական պարբերութիւն նշանադէտ լու կը նմանի, որուն վրայ երբոր հետորին ինական կամ արուեստական ձայնը չըջի՝ ճառը ազդու եւ հաճոյական կըլլայ:

Ամէն խօսքի յատուկ ել եւ էջին եւ ամէն բառի յատուկ վանկին վրայ հլիսաւորաբար շեշտելու դործողութիւնն ալ կայ: Արեւեստը այս բանին մանաւանդ բառից ասութեան մէջ դործ մ'ունի, բայց պարբերութիւնը շեշտողը փափաքով, զգայմամբ կամ յօժարութեամբ զրգռուած հոգւոյն թրթումունքն է:

Վերջապէս պերճ հնչման շարժումն ալ կայ՝ որ երաժշտական նուազման պէս բացատրուելիք բանին պիտի յարմարի, մերթ առատ եւ բազմաձայն, մերթ նուազ, երազ եւ բեկբեկ, դանդաղեփող կամ սահուն, ամուր կամ փափուկ, ինչպէս որ գէպընկը բերէ, մերթ ահաղին փայլատակմամբ եւ հեղեղի պէս թաւալելով, մերթ մեղմով առուի հեղափոխութեամբ, կամ կաթիլ առ կաթիլ հեղմամբ, նման ջրոյ՝ որ լոկկ կը կաթիլ, բայց աման կը լեցունէ, կամ մինչեւ խկ քարը կը փորէ:

Խօսողին ձայնին մէջ կարգէ դուրս նրբութիւն եւ փափկութիւն կենալու է՝ ինչպէս երգելու ատեն: Հետորը պէտք է զգաղմունք, ընազդումն, կամ ասոնց արդիւնքն ըլլալիք սովորութիւնը ունենայ, ասով պիտի երեւի՝ թէ ճշակ կամ յատուկ յարմարութիւն ունի, զորս խրուեստը կ'անցունէ, բայց չ'արտագրէր: Ուստի ինչպէս չափ մ'ա-

բուհատից՝ անանկ՝ ալ այս արուեստին մէջ ուշադրութիւն պէտք է՝ որ մի գուցէ գիտութիւնը, կատարելագործեմ ընելով, բնութեան գեղեցիկ գործը բոլորովին աւելէ։ Պարոյրի դասերը ճարտասանութեան համար կերպ կամ հնարք մը կ'ուսուցանեն, բայց խօսքը կենդանագործող սրբազան հուրը, եւ յուզեալ կամ կրքոտած հոգւոյն սնոյդ, փափուկ եւ վառվռուն ղգացումը չեն տար, ինչպէս կը պատահի զգածեալ հոգւոյն, որ բոլոր յաղմանց մէջ անայչ եւ յարմարաւոր ձայնն ու արտասանութիւնը յանկարծ կը գանէ։

Ընդհանրապէս շատ վարժապետներ կան ճարտարխօսութեան որ արուեստով ըլլալիքը շատ գծուարաւ ընել կուսուցանեն, եւ բնականօրէն աղէկն ալ կարեն։ Ամենքս ալ տոանց գիտնալու դրելէն կ'սկսինք, այս բուն գէշը չէ ճառ գրելու, արտասանելու, շեշտելու եւ խօսք ընդարձակելու համար ալ չսովորած ընել կ'սկսինք։ Այս բաներուն մէջ բուն առաջնորդը եւ յատկական արամագրութիւններն են բնութիւն եւ առ ժամայն ներշնչութիւն, իսկ օրինակը ամենէն մեծ հրահանգն է։ Ով որ ճարտասանութեան արամագրութիւն ունի՝ աղէկ խօսողները պէտք է լսէ։ Ճարտասանները ճարտասան չիմողը ճարտասանն է։

Գ. Հետադարձական շարժումների վրայ

Հետադարձական շարժումներ ըսելով դիմադժական խրատումներն են, մարմնոյ դիրքը եւ արարողութիւնները կը հասկցուն։ Այս երեք բանը հարկաւ եւ ի բնէ կան խօսից կամ արտասանութեան մէջ։ Յայտն եւս բնութիւնը շատ գործ ունի, մասնաւանդ մարմնը վարելու եւ արարողութիւնները կատարելու կողմանէ։

Հետադարձական դիմադժութիւնները խօսքի հետ բնազդական պիտոյքով մը կը միանան, մինչեւ իսկ յայտնի հասկցուելու խօսից մէջ։ Խօսելու ամեն ունկնդիրներուն ոչ միայն ականջն այլ եւ աչքերը գէպ ի խօսողը կը նայի, որովհետեւ մարդուն գէղքը մասնաւանդ աչքը հոգւոյն հայելին է, աչքի փայլման մէջ լուսոյ աէգ մը կ'ընայ կենսի՝ որ խօսքը կը լուսագործէ։

առոր համար շատ մեղսդրելի է: Պորտալու գաղղիացի հըռ-
շակաւոր քարոզիչը՝ որ խօսելու ատեն աչքերը կը դոցէ ե-
ղեր, ունկնդրաց աչքէն թերեւս իւր խորհրդածութեան շար-
քին խանդարմունք չ'առնելու համար: Թղթի վրայ եւ կամ
դոց ըսուած ճառին անպատշաճութիւնն յայնմ է՝ որ ճառին
բոցը կը մարէ եւ կամ գոնէ կը նուաշեցունէ եւ կը մթն-
ցունէ:

Իէմքին դնդերաց արագ արագ կծկուիլն ու ընդարձա-
կուիլն վրկեաւէ վայրկեանն երեսին գծերը կը փոփոխեն եւ
դիմագծութիւնը կը նորոգին: ասանկով երեսի վրայ ներքին
մտաց եւ գգացման հանգէտ անսակ մը պատկեր կը ձեւա-
նայ: Ուրսխութեան կամ սասանման, երկիւղի կամ յուսա-
հատութեան, սրտի սոսկման կամ հանդարտութեան, մրկի
կամ պաղութեան եւ այլ ամէն այսպիսի իրաց նմաներու
նշանակները՝ որ ետեւէ ետեւ դէմքի լայ կուգան կը զը-
ծուին, ծովուն եր սը հողմէն յուզուելուն պէս, այնչափ
չարժումն եւ այնչափ կենդանութիւն կուտան դի-
մագծութեան, որ դրեթէ՝ ճառի հաւասար ճառ կըլլան եւ
ճառին իմաստը կը կրկնապատկեն: Հռիփորը ասոնք իրեն
ունկնդիր յափշտակեալ բաղմութեան վրայ իրրեւ օգտակար
զօրութիւն գործածելու է:

Այս նշանները բնութիւնը գործածել պիտի տայ՝ որ
յարմարի, եւ յ յսմ յաջողելու մի միայն կերպն է՝ ստորա-
գրել: ք կամ նկարելիք բանին սիրահարն ըլլալ, եւ խօսել
յանկեղծութենէ ի կատարեալ յօժարամտութենէ եւ փափա-
գանք: Իէմքը առանց քեզի հարցնելու իրեն ընելիքները
կընէ. եւ որովհետեւ դիմագծութեան յեղեղուկ շարժմունք-
ները կրից բերքն լլլալուն համար՝ երգոր մարդ ստուգիւ-
թեղեալ եւ կրիյ թելադրութեան ներքեւ կ'ըլլայ՝ դէմքն ալ
ընականաբար խօսքին հետ կը շարժի, ինչպէս խօսքը հո-
գւոյն հետ, եւ արուեստը շատ գործ չունի այս բանին
մէջ:

Ապաքէն չըմոռնանք ըսել՝ թէ այլ է ճարտարախօսն եւ
այլ է դերասանը: Սա շինծու մարդու մը գործը կը խողայ,
եւ անոր տեղ կ'անցնի. հարկաւ, արուեստի զօրութեամբ
ներկայացնելիք խաղուն դիրքը պիտի առնու, ուստի առանց
իւր յատուկ ձեւին եւ կատարելիք գերին վրայ կրթութիւն

ընելու ոչ կրնայ զգածուիլ եւ ոչ ալ դրդուիլ : Կը պարտա-
ւարի ձայնն ալ դէմքն ալ օրին և եւ ճ մարիտ ու ինքնար-
ծարծ կրից լնական եւ եւութիւն շինու կրքը իր զիմաց
գծերովն եւ ձայնին դարձուածքներովը նմանցնելու համար
եւ աշխատութիւնն եւ ընդ երկար ժամանակ վարժութիւն
պիտի ընէ : Մէկ խօսքով, դերսմանը պարտաւորեալ է թէ
'ի բարոյականին եւ թէ 'ի բնականին ինքզինք փոփոխե-
լու ասոր համար է՝ որ որչափ ալ աղէկ յաջողի, եւ որչափ
ալ ներկայացուցած նիւթոյն վրայ զինքը գրգռուած ցուցնէ,
որովհետեւ շատ անգամ տեղ տեղ կեղծ ըլլալը կը յայտնուի,
մարդ ծանր զգացումն չ'առնել, եւ ամենէն աղէկ դերասա-
նին ալ յանցանքն այս է՝ որ բրածը, վերջապէս, նմանակեր-
պութիւնն է : Այս արուեստին դէշ եւ անշահ կողմն այս է,
որ՝ թէ եւ շատ մեծ ձիրք եւ կրթանք կը պահանջէ : Երեսը
չեւած խորհրդածութիւնը եւ չ'զգացած զգացմունքը ձեւա-
ցուցմամբ ըսելու՝ մարդ միշտ կ'ամալէ :

Հոնտորն, ընդ հակառակն, եթէ ստուծեան փաստա-
բանն ըլլալ չուզեր՝ միշտ ճշմարիտ կամ լրական զրից մէջ
է : Բոլոր ըսածը իւր խորհուրդը եւ զգացմունքն է : Եւ հե-
տեւաբար աչքն մը դէմքն ալ ինքիբեկնցմով բնականապէս կը
խօսին : Բոլոր հոգեով գրգռուելուն եւ ջերմանալուն պէս
դէմքը եւ բոլոր անձը լեզու կը կտրին, եւ որչափ դէմքին
խաղերը բնական եւ ինքնարեքական ըլլան՝ այնչափ օգուտն
աւելի կ'ըլլայ :

Մարմնոյն զիրքը, շարժմունքը եւ արարողութիւնը, դո-
նէ բաղդատմամբ, նոյն բանը չէ : Ապաքէն, ջերմ ոգով
խօսողին մարմինն ու անդամները եւ արտաք ի շարժումները,
մինչեւ մէկ աստիճան, մտքին ներքին թելադրութիւնները
կը բացատրեն : Բայց այս բանին մէջ մտքեղանութիւնն, այս-
պէս ըսենք, շատ չ'իյնի, դանդաղ եւ խառնակ է, որովհետեւ
յայտ բոլորովին նիւթը կը փրէ : Շնորհքով եւ վայելչապէս
մարմին, մանաւանդ ձեռքերը շարժելը՝ որ ամենէն շատ շար-
ժող եւ տեսնուող գործարանն է՝ զի ինն բան չէ : Որչափ
մարդիկ կան՝ որ շատ լաւ կը խօսին՝ բայց բազուկ եւ ձեռք
շնորհքով չ'են գիտեր շարժել, գլուխնին կամ իրաննին ան-
շնորհք եւ անյարմար կը բռնեն, Հոնտորներուն անխորձ կամ
թերավարժ ըլլալը մէկէն 'ի մէկ կերեւի այս բանիս մէջ :

Հոետոր մը որուն ձեռնշարժութիւնը կոշտ եւ իրան բռնելը գծուծ է, որչափ ալ աղէկ խօսի՝ համ չ'ունենար խօսածը :

Այս մասին կանուխէն լաւ սովորութեանց վարժութեան ջանալու է, որպէս զի մարմինը 'ի վաղուց խօսքին թելադրութեանը հնդգանդի, անոր ներջ'շմանցը յարմարի, եւ շարժմունքները յանկարծ եւ չն'րհքով կատարէ, ինքիբն աւանայարմար գիրքը բռնէ, եւ անդամները վայրապար կամ սխալ չըտատանին, կամ բեմին վրայ ձեռքերը դամածի պէս չըմնան, Աւելի եւս զգուշանալու է կոշտ եւ անշնորհ արարողութենէն, կամ պարբերաբար ձեռքերը վեր վար տարուբերելէ, երկու կացին վեր վար իջեցնելու պէս : Շարժմանց մէջ խնայութեամբ վարուելը առատութեամբ վարուելն աղէկ է, չափազանց արարողութիւնները կը յոգնեցունեն ունկնդիրը, մէկ աստիճան ձայնի արձակումն եւ ժամանակաչափի ճոճանակի պէս միակերպ շարժմունքն անմիջապէս քուն կը բերեն :

Հոետորական շարժմունքը՝ որուն ամենեւին կարեւորութիւն չեն տար հիմայ, մինչդեռ հիները շատ յարգի բռնած էին, կրթութեամբ եւ փորձ վարժապետի առջեւ գեղեցիկ գրուած ճառեր արտասանելու վարժելով կըլլայ :

Բայց ամենէն աւելի յաջողակ հնարքն է՝ լաւ ընկերութեան մէջ յաճախել, այսինքն, անպիսի ընկերութեան՝ որոյ լեզուին ճարտարութիւնը եւ գեղեցիկ կերպերը նշանաւոր են, Նիթ տղայ մը այսպէս չընէ՝ իւր առաջին դաստիարակութիւնները որչափ ալ կըթաւ մարդոց մէջ կատարէ՝ բռնաւ հոետորութեան հնարքը չ'ուսանիր : Այս միջոցին տղայն առած տպաւորութիւններովն եւ տեսած ու լսած բաներուն ընազդումներովը ինքիբն ձեւ մը կ'առնէ . մեծ բազմութեամբ գումարուած օրինաւոր ժողովներու յատուկ է հոետորութեան շնորհքը : Այսպիսի ժողովոց մէջ է՝ որ տղայն լոկ սովորութեամբ առանց ուսանելու ուղիղ եւ շնորհքով խօսիլ կը սովորի . եթէ ասոր վրայ աւելնայ գիտութիւնը՝ որ ուսմամբ եւ առանձնութեան մէջ խորհրդածելով կ'ըլլայ, շատ շուտով հոետոր կ'ըլլայ :

Վերջապէս ճարտասանին անհրաժեշտ եղած հմտութիւնները եւ գիտութիւնները ստանալէ յետոյ, զի առաջ գիտ-

նալ՝ վերջը խօսելու է մարդ, խօսից արուեստին հարկաւոր
 նախապատրաստութիւնները որ կրնանք ստանալ՝ ասոնք են:

Միտքն եղածը բաժնել եւ շարադասել, որ նոյն է վեր-
 լուծել եւ բաղադրել:

Յստակ, սլայծառ եւ ուժգին դրել գիտնալ:

Ուղածին պէս լեզուն կրնալ շարժել եւ խօսքն առանց
 մտածելու կապել:

Մաքուր, որոշ եւ շեշտելով հնչել, իրանը շնորհքով
 բռնել:

Գիւրին, բացայայտ եւ շնորհքով շարժումներ ընել:

Ս. ՂԵՒՈՆԴԵԱՆՅ

ԳԻՇԵՐՕԹԵԱՅ ՎԱՐԺԱՐԱՆ

ՅԱՐՄԱՇ

Անցեալ օգոստ. ամսոյ 18^{րդ} օրն աւարտեալ ըլլալով վարժարանիս արձակուրդի օրերը, աշակերտները դարձած են և արդէն դասուց աւանդումն սկսուած է:

Այն ծնողաց՝ որ իրենց զաւակները վարժարանիս յանձնել կուզեն, կը յայտարարեմք թէ

Ս. ՂԵՆԴԵԱՆԵՅ ԳԻՇԵՐՕԹԵԱՅ վարժարանս յառաջագէտ վարժարաններու մեթոտով կանոնաւորեալ բարեկարգ վարժարան մ'է:

Ուսանեց տեսականերուն ամէնը, նկարուց ամեն ճիւղերն ալ, լեզուներէն երեք միայն, Հայերէն, Գաղղիերէն եւ Տաճկերէն կ'աւանդուին:

Ամեն ուսանելի աւարկայից համար ընտիր եւ յաջողակ դաստատուննր կան:

Աշակերտաց կեանքն ու առողջութիւնը խնամով պահպանելու համար վարժարանս իւր մէջ յատկապէս մշտնջենաւոր բժիշկ կը պահէ վկայեալ եւ յաջողակ:

Աշակերտին տարեկան թոշակն է 32 ոսկի Օսմանեան, որուն մէջ են բայ ՚ի երթեւեկութեանց, թղթատարութեանց եւ սովորական ազանեւեաց ծախքէն, ուրիշ բոլոր ծախքերը: Արձակուրդի կամ պարապոյ օրերը միայն մէկ ամիս են եւ ոչ աւելի:

Միշտ բաց է վարժարանս եւ ո՛ր արեւն որ ուզեն ազատ են աշակերտ տալու: Որոնք որ աշակերտ պիտի զրկեն մեզ, պետք է կամ Կ. Պօլիս փունջ լրագրոյ արտօնատէր Մեծ. Համբարձում Իֆ. Ալաճաճեանի հետ տեսնուին, թիղա Բաշա Խան թիւ 3. եւ կամ հոս մեզի հետ թղթակցին:

1876. Սեպտ. 1

՚ի Ս. Կուսի վանս յԱրմաշ.

ԽՈՐԷՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Հ. Վ. ԱՐՄԱՇՈՒ

Ա Յ Լ Ե Ի Ա Յ Լ

Առաջին աշխատանքը հաջողությամբ երկու բարեյուսոյ Գլխոյն ադամանդ պարունակող դաշտերը, որոց մէջ շարունակ հիմա խուզարկութիւններ կ'ըլլան, աշխարհագրական գիրքով Բարեյուսոյ Գլխոյ գաղթականաց երկրին և Օրանժ գետին սղատ Տէրութեան սահմանները կը գտնուին:

Ադամանդի հանքերը երկու կարգի բաժնուած են. չոր հանքերը և գետոց հանքը:

Այս վերջնոց մէջ ադամանդները թէ եղբրքը և թէ նոյնի կ'գետոյն փոքր կը գտնուին զանազան տեսակ քարերու, ինչպէս քաղկիդեան ակատներու, ձիթեան քարերու և կարմիր ու կանաչ նռնաքարերու, և ըն. մէջ տեղ. չոր հանքերուն մէջ ալ կարմիր նռնաքարերու, հողաքարերու, և երկաթեայ կայծքար պարունակող պաղլեղախառն թերթաքարերու, և ըն. մէջ տեղ. Պ. Հիւկօն անուն գաղղիացին՝ որ եօթն ամիս Ափրիկէ կենալով՝ այս ադամանդի հանքերը քննած և խուզարկած է, նոյն հանքերուն վրայ հետեւեալ ծանօթութիւնները տուած է Գիտութեանց Ակադեմիային:

« Չոր հանքերը, ըսած է Պ. Հիւկօն, չորս հատ են հետեւեալ անուններով: Պիւլթ—Ֆօնթէն, Թուլթ'ս Բան, Օլո Պէէր'ս և Պէէր'ս Նէվի Բիւս: Այս վերջինը ամենէն նշանաւոր է:

« Ադամանդները գրեթէ հողին մակերեւութին վերայ երեւիլ կ'սկսին, որովհետեւ բոլորական հող չը կենալով՝ անմիջապէս ադամանդ պարունակող հողոյ խաւերը երեւան կ'ելնեն, և ինչ խորութեամբ որ փորուի հողը՝ միշտ և շարունակ ադամանդ կ'ելլէ:

« Ադամանդները յաճախ քիչ շատ կոտորած կ'ըլլան, բայց և այնպէս կտորներու հետ ամբողջ քարեր ալ կը գտնուին: Ադամանդը ո՛րչափ խոշոր ըլլայ՝ այնքան ալ աւելի դեղին գոյն կ'ունենայ: Մինչև ցայսօր գտնուած

ադամանդներուն մէջէն ծանրութեան կողմանէ ամենէն լաւերը 288 և 166, 144, 115 և ըն. կերատ ունեցողն ն են. Աշխարհի ուրիշ տեղեր, գտնուած ադամանդի հանքեր Ափրիկէի այս հանքերուն չափ խոշոր ադամանդներու առատութիւն չեն տուած : Բարեյուսոյ — Գլխոյ դաշտերուն գտնուելէ յառաջ 4 կերատ ունեցող ադամանդը խիստ յարդի կը համարուէր. բայց հիմա խոշոր ադամանդներուն առատութիւնն այնչափ է՝ որ բաւական գներնին իջած է : Բարեյուսոյ Գլխոյ իւրաքանչիւր օր տասնէն մինչև քսան կերատ ունեցող ադամանդներ կը գտնուին. այս դաշտաց առատութիւնն այնչափ է որ մինակ անէվի Րիւսէն ութը ամսուան մէջ ամեն օր երեք հազարէն աւելի ադամանդ ելեր է, մեծ մասը խոշոր : Սովորաբար չոր հանքերուն մէջէն ադամանդ կը հանեն. բայց ասոնք գետերէն հանուածներուն չափ մաքուր չեն :

Բարեյուսոյ Գլխոյ մերձաւոր երկիրները հիմա առջինէն աւելի բոլորովին տարբեր տեսարան ունին : Երբ մն ջայլեամներուն, շնագայիներուն և յամոյրներուն բնակած առանձնութեանց մէջ այսօր վաճառականութիւնը յառաջ կ'երթայ : Եւրոպայէն կամ Միացեալ — Նահանգներէն եկող միլիոնաւոր գաղթականք անապատներուն մէջ քաղաքներ շինած են, որոնք թէև տակաւին վրաններէ կը բաղկանան :

Այս ասպատակութեան առջև բնիկ երկրացիները, այսինքն, կրիքաներն ու ֆօրաննաները ներքին կողմերը քաջուած, կամ նորեկներուն ծառայութեան ժրտած են :

Մինչև որ երկրագործութիւնը այս երկիրները կերպարանափոխ ըներ, ամբողջ դարեր պիտի անցնէին : Բայց երբ 1868 ի վերջերը նոր գիւտ գտնուելուն լուր տարածուեցաւ Բարեյուսոյ մէջ, անմիջապէս ընդհանուր գաղթականութիւնն սկսաւ : Ափրիկէի եզերքները կեցող վաճառականք և իրենց գործակալները

վաճառականութեան տուններնին կը թողուին, ագարա-
կատէրները՝ ագարակներնին, և արհեստավորները՝
դպրարաններնին. զինուորական պաշտօնականներն
անգամ վեց ամսոյ կամ մէկ տարւոյ համար հրաման կը
խնդրէին այն տեղերն երթալու համար: Մինչև իսկ
Հնդկաստանէն ադամանդ գտնելու համար միլիոնաւոր
մարդ ի՛կ նոր Կոլքօստիա կ'ուղևորէին:

Այսօր, այս շարժումը իւր վերջին ծայրը հասած
է: Ադամանդներուն դինը դաժնալուն հետ ասոնց
հանքերը փորողներուն թիւն ալ քիչցած է: Սակայն
ադամանդ գտնելու աշխատողներուն թիւը միշտ բա-
ւական չատ է, Ափրիկէի այս գօտւոյն մէջ իրենց տե-
ւական դողթականութիւնն ապահովելու համար:

Այս ադամանդի դաշտերն անմիջապէս պիտի ա-
նապատանան, եթէ հարստութեան փափաքով գալ
թականք հոն մնալու չստիպուին. Այս տեղերը ծովէն
հինգ հազար ուսք բարձր ըլլալով՝ կերևի թէ կլիման
տուողջարար է. սակայն միժնորսա՛ր փոշուով ընցուն,
խմելու ջուրը խիստ սուղ, և կենաց անհրաժեշտ հա-
մարուած շատ բաները հեռաւոր ըլլալով՝ զորոնք կա-
րելի չէ ընդունիլ անկոխ ճամբայներէն փոխադրու-
թեան դժուարութիւն կենալուն համար, այս տեղերը
բնակիլը առուջութեան կը մնասէ:

ՅՈՅՍԸ կերելի ամիսն անգամ մը 64 երեսէ բաղկա-
շեալ տեսարով մը • Դինն է ամեն տեղւոյ համար մէկ տա-
րին երեք արծաթ մէճիտիէ , վեց ամսուան համար՝ եր-
կու արծաթ մէճիտիէ առանց ծախուց ֆանապարհի :

ՅԱԻՍՈՅ հետ յարաբերութիւն ընելու համար պէտք է
Թղթակցիլ յանուն խմբագրութեան :

Ս Տ Ո Ր Ս Դ Ի Ր ՈՒ Թ Ե Ա Ն Տ Ե Ղ Ե Ր

Կ. ՊՈԼԻՍ. ՄԵԾ. Կարապետ Է. Ե. Եագմահան. Եէնի
Ճամի փողոց. Թիւ 8

ՆԻԿՈՄԻԴԻԱ. Մ. Յովհաննէս աղա Եագմահան
ԱՏԱԲԱԶԱՐ . Յովհաննէս աղա Սէտէթեան
ԱՆԴՐԻԱՆՈՒՊՈԼԻՍ. Թորգոմեան ընկերութիւն